

הכל מעלין לארץ ישראל ולירושלים

הקדמה

- א. "הכל מעלין" - ממצות התורה לדור בארץ ומשום קדושתה
  1. שיטת הרמב"ן - הדין הוא מדאורייתא
  2. לפי הרמב"ן דין הכל מעלין נובע מקדושת ארץ ישראל וירושלים
  3. הסברים נוספים בשיטת הרמב"ן
- ב. "הכל מעלין" - לשם קיום המצוות בארץ ישראל
  - ג. "הכל מעלין" - תקנת חכמים
    1. לעידוד יישוב הארץ
    2. לביטוי הקשר הטבעי לארץ
  - ד. דין "הכל מעלין לירושלים"
- ה. האבני נזר - בנוסף למצווה ישנה סברה שראוי לגור במקום מקודש
  - ו. המהר"ם מרוטנבורג - "הכל מעלין" נוהג בזמן הזה באופן חלקי
  - ז. בירורים בשיטות הראשונים
    1. שיטת הרמב"ם
    2. שיטת תרומת הדשן
    - ח. המב"ט - בית דין הוא הכופה
    - ט. האם מעלין לשכונות החדשות בירושלים?
    - י. סיכום
    - יא. נספח - האם כופין על מצווה קיומית?
    - יב. מכתבים ותגובות
      1. מכתב מהרב יעקב אריאל
      2. מכתב מהרב דוד חי הכהן
      3. תגובת הרב יהודה-הרצל הנקין
      4. תשובה לרב הנקין

הקדמה

במשנה במסכת כתובות (פ"ג מ"י-יא) נאמר:

שלוש ארצות לנשואין: יהודה ועבר הירדן והגליל. אין מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך, אבל באותה הארץ מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך, אבל לא מעיר לכרך ולא מכרך לעיר...
הכל מעלין לארץ ישראל - ואין הכל מוציאין, הכל מעלין לירושלים - ואין הכל מוציאין, אחד האנשים ואחד הנשים.

דהיינו, בני זוג, שאחד מהם רוצה לשנות את מקום המגורים - יכול האחד לכפות את השני רק לאותו סוג יישוב ובאותה "ארץ" (=מחוז). ואולם אם האיש רוצה לעלות

לארץ ישראל, יכול לכפות את אשתו לעלות עמו, ואם אינה רוצה תצא בלא כתובה, וכן אישה הרוצה לעלות לארץ ישראל יכולה לכפות את בעלה, ואם אינו רוצה יוציא ויתן כתובתה. וכן - בני זוג שגרים כבר בארץ ישראל, ואחד מהם רוצה לעלות לגור בירושלים - יכול לכפות לכך את השני. כך נפסק למעשה בכל הפוסקים¹.

בפרק זה נדון בשיטות הראשונים והסברי האחרונים בהלכה זו, ונברר בע"ה כמה שאלות:

1. האם הלכה זו היא משום החיוב והמצווה של ישיבה בארץ ישראל, או בכדי שיוכלו לקיים את המצוות התלויות בארץ, או מסיבה אחרת?
2. האם דין זה הוא מהתורה או מדרבנן?
3. האם דין "הכל מעלין לירושלים" הוא מצווה, מעלה, או שהוא חלק מתנאי הנישואין?
4. האם הדין המובא ברישא - "הכל מעלין לארץ ישראל" והדין המובא בסיפא - "הכל מעלין לירושלים", הם מאותו טעם או שהם משני טעמים נפרדים²?
5. האם מעלין (וכופין) רק לירושלים שבתוך החומה, או גם לשכונות החדשות שמחוץ לחומה?

א. "הכל מעלין" - ממצות התורה לדור בארץ ומשום קדושתה

1. שיטת הרמב"ן - הדין הוא מדאורייתא

הרמב"ן כתב שדין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים" הוא מכוח מצות ישיבת ארץ ישראל. וזו לשונו בפירושו לתורה (במדבר לג, ג):

ומה שהפליגו רבותינו (כתובות קי, ב) במצות הישיבה בארץ ישראל, ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ

1. רי"ף (שם סה, ב בדפיו); רמב"ם (הלכות אישות פ"ג ה"ט-כ); טור (אהע"ז סימן עה); שו"ע (שם סעיף ד-ה); ועוד.
2. בסיפא לא סיימה הגמרא: "משום ישיבת ירושלים" (כמו ברישא: "משום ישיבת ארץ ישראל"). כמו כן לא הביאה הסיפא את הדין של "עבד שברח מארץ ישראל לירושלים" כמו ברישא לגבי ארץ ישראל. כבר עמדו על זה בעלי התוספות (ד"ה ואין הכל מוציאין) והקשו: "אמאי לא משני לאתווי עבד שברח [מארץ ישראל] לירושלים?" ותירצו בשם רבנו תם, "דבירושלים ליכא למימר הכי, דאין אנו רוצים שיהיו עבדים בירושלים יותר מדאי אלא מיוחסים". מאידך, ברי"ף ישנה נוסחה אחרת במשנה: "הכל מעלין לירושלים... אחד אנשים ואחד נשים ואחד עבדים". לפי נוסחה זו, אין הבדל במשנה בין ישיבה בארץ ישראל לישיבה בירושלים. הרמב"ם (אישות יג, יט-כ) השווה בין ישיבת ארץ ישראל לבין ישיבת ירושלים, ובהלכות עבדים (ת, טז) פסק שדין עבד נאמר ביחס לארץ ישראל ולא ביחס לירושלים, ואכמ"ל.

ישראל, וכן האיש - בכאן נצטווינו במצווה הזו, כי הכתוב הזה הוא מצות עשה.

וכן כתב בהשגותיו לספר המצוות (השמטות מ"ע ד):

ואומר אני כי המצווה שחכמים מפליגים בה, והיא דירת ארץ ישראל, עד שאמרו (כתובות קי, ב) שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה... וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה - הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטווינו לרשת הארץ לשבת בה.

מכאן שלדעתו דין "הכל מעלין" הוא מהתורה, כחלק מן החיוב על כל יהודי לעלות ולדור בארץ ישראל.

2. לפי הרמב"ן דין הכל מעלין נובע מקדושת ארץ ישראל וירושלים

לכאורה היה מקום להעיר שהרמב"ן, בפירושו לתורה ובספר המצוות, אינו מזכיר כלל את ירושלים, אלא רק את מצות ישיבת ארץ ישראל. למרות זאת נראה לענ"ד שכוונת הרמב"ן היא גם לירושלים, כי משמעות לשונו: "הפלגות גדולות שאמרו בה" או "ומה שהפליגו רבותינו", היא דין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל"; ומשנה זו הלא כוללת גם את הכפייה לעלות לארץ וגם את הכפייה לעלות לירושלים. מכיון ששיטתו שהפלגות אלו - "הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטווינו לרשת הארץ לשבת בה", יש להבין שגם הישיבה בירושלים היא חלק ממצות עשה זו³.

כך הבין גם הרשב"ש (שו"ת, סימן א), כשבירר מהיכן יצא שורש דין זה שכופין לעלות לארץ ישראל:

הטעם (שכופין לעלות לארץ ישראל) הוא משום דשיבת ארץ ישראל מצווה היא... וכן כתב גם כן הרמב"ן זלה"ה בחידושי התורה בפרשת ואלה מסעי (במדבר לג, ג), וגם בספר המצוות שלו (מ"ע ד)... ובסוף דבריו (בספר המצוות) כתב: "וכן כל אותם הפלגות שנאמרו שם (כתובות קי, ב) - מטעם מצווה זו (=ישיבת ארץ ישראל).

3. בנוסף, כשם שהרמב"ן הוכיח מדין הכפייה במשנה "הכל מעלין לארץ ישראל" שיש מצווה לעלות לארץ ישראל, כך גם מהסיפא "הכל מעלין לירושלים" מוכח שיש מצווה לעלות לירושלים, כי אחרת מה ההוכחה מהרישא? ומה שהזכיר בלשונו רק את ארץ ישראל (ולא את ירושלים): "וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות לארץ ישראל וכן האיש", זה מפני שחידש שיש מצות עשה של ישיבת ארץ ישראל (וחזר על כך חמש פעמים), והוא דן במצווה בכלל ולא בפרטים.

מבואר שהרשב"ש פסק כרמב"ן. ובתשובה אחרת (ש"ת, סימן ב), כשנשאל "איזה מקום היותר טוב נבחר לדור בו [בארץ ישראל]", השיב:

ירושלים; שהרי שנינו הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים... הרי הדבר מפורש שכשם שארץ ישראל מקודשת מחו"ל כך היא ירושלים מקודשת מארץ ישראל.

מבואר כי דין "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים" הוא משום קדושת הארץ וקדושת ירושלים. כך עולה גם מדברי הרמב"ן עצמו, שדין זה הוא בגלל קדושתה של ארץ ישראל. שכן בפירושו לתורה, כאשר הוא מנמק את מצות ישיבת הארץ, כתב: "...שישבו בארץ ויירשו אותה, כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה'". ומבואר שהסיבה והטעם למצות הכיבוש והישיבה הוא מפני שארץ ישראל היא "נחלת ה'". במילים אחרות - קדושה⁴.

כאמור, מדברי הרמב"ן והרשב"ש עולה שדין זה הוא מהתורה⁵, ומצות העלייה לארץ ישראל ולירושלים היא בגלל קדושתן (שארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, וירושלים מקודשת מארץ ישראל).

כך הבין גם החתם סופר (ש"ת, י"ד סימן רלד):

פשוט בעיני ששיבת ירושלים יש בה מצווה יותר משיבת שאר ערי ארץ ישראל... לא משום מצוות התלויות בארץ ישראל וירושלים כופין (לעלות), אלא משום קדושת עצמה וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה... וכיוון שכל עצמו הוא משום עוצם קדושתה אין להיכנס... אי קדושה ראשונה (קידשה לשעתה) וקידשה לעתיד לבוא... רק בקדושה עליונה שירושלים היא שער השמים... קדושת שניהם (ארץ ישראל וירושלים) קדושת עולמים... אלא

4. הרב י"ז מינצברג, קונטרס מצות יישוב ארץ ישראל (סימן א עמ' כ). וכך כתב הרמב"ן גם בפירושו לויקרא (יח, כה): "אבל העניין כולו (הפסוקים ומאמרי חז"ל שהביא לעיל) למעלת הארץ וקדושתה". ועי' עוד בחידושי הרמב"ן למסכת גיטין (ב, א ד"ה אשקלון) בהשמטות, ובחידושי למסכת שבת (קל, ב). ואכמ"ל.

5. כדברינו הבין גם שדה הארץ (להרב אברהם מיוחס, ש"ת, הלכות דירת ארץ ישראל סימן יא) שכתב: "ישיבת ארץ ישראל וירושלים מצות עשה היא כמו שכתב הרמב"ן". ובדינא דחיי (להרב חיים בנבנשתי, מחבר כנסת הגדולה, ביאור על הסמ"ג, לאווין פ"א, אישות, דף פו, ד"ה והוא הדין) שכתב: "מצווה לשבת בירושלים העיר אשר בחר ה' לשכן שמו שם, וסמך לדבר (נחמיה יא, ב) 'ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלים'". כך הבינו אחרונים נוספים, אלא שכתבו זאת מסברתם [ולא התייחסו לקדושה הנוספת שבירושלים]: מהרשד"ם (אהע"ז סימן קכג): "[יש] מצווה רבה [ב]דירת ארץ ישראל וכל שכן [ב]ירושלים"; מהר"א הלוי אטינגא (ש"ת, ח"א סימן פ): "כבר נודע ששיבת ירושלים היא מצווה יותר גדולה משיבת ארץ ישראל", ועוד.

שקדושת ירושלים חמורה מקדושת שאר ארץ ישראל... הארץ עצמה קדושה וירושלים קדושה יותר.⁶

מבואר שלדעת החתם סופר מעלתה של ארץ ישראל נובעת מקדושתה⁷, ומעלת ירושלים על ארץ ישראל היא בגלל קדושתה העליונה. בשל קדושה עליונה זו יש מצווה לעלות לגור בירושלים, ולכן כופין לכך את בן הזוג.

המטה אהרן⁸ הסביר את הקדושה היתרה שבירושלים על פי המשנה במסכת כלים (פ"א מ"ו-מ"ח), המבארת שבארץ ישראל ישנן שלש קדושות: ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות; עיירות המוקפות חומה מימות יהושע מקודשות ממנה; לפנים מן החומה (ירושלים) מקודש מהם⁹. על כך הוא מוסיף שאמנם כל הקדושות שהוזכרו במשנה אינן נוהגות היום ונהגו רק בזמן שבית המקדש היה קיים¹⁰, מכל מקום, כיוון שהמשנה בכתובות (קי, ב) נשנתה לאחר החורבן¹¹, הדבר מוכרח ש"אף אחר החורבן מעלת ירושלים גדלה על מעלת שאר ארץ ישראל, שמעלין לה מארץ ישראל ואין הכל מוציאין"¹².

6. ביאר את דבריו בשו"ת ציץ אליעזר (ח"י סימן א פרק יא, אותיות עב-עג, עמ' כח). בתשובה הנ"ל (ד"ה הנה) הסביר החתם סופר שהסיבה שכופין לעלות מחו"ל לארץ ישראל היא, "משום שבחו"ל דומה כמי שאין לו אלוך וכעובד עבודה זרה ח"ו". במילים אחרות - קדושה.

7. כך כתב החתם סופר גם בחידושו לגיטין (מד, א ד"ה חוץ). והקשה: מדוע כשמוכר האדון את עבדו לחו"ל אפילו לישראל, ואז מקיים העבד את כל התורה כולה חוץ ממצוות התלויות בארץ, הדין הוא שיוצא העבד לחירות, בעוד שבמוכר לגוי יצא לחירות רק אם הקונה מאלץ אותו לעבור עבירות? ותירץ: "וי"ל דהתם (בחו"ל) אינו מקיים שום מצווה, דכל הדר בחו"ל כמי שאין לו אלוך, אפילו קריאת שמע שקורא בחו"ל איננו כקורא בארץ ישראל, 'כי גרשוני מהסתפח בנחלת ה', וזהו מוסר גדול".

8. הרב אהרן הלוי, שאלוניקי תקע"ט, ח"ב, אות ק [כללי "הקוף"] ערך קדושת ירושלים, דף רעה, ב. בתשובה זו פסק שיש לבנות תחילה את ירושלים לפני חברון, כיוון שהיא מקודשת יותר מכל הערים האחרות בארץ ישראל, ולכן היא קודמת לכולן ש"כל המקודש מחבירו קודם את חברו" (זבחים פט, א).

9. הסבר זה כתב גם הרב ח"ד הלוי, שו"ת עשה לך רב, תל אביב תשמ"ט, ח"ט סימן לה, עמ' קט-קי, מסברת עצמו. והוסיף, שממשנה זו נובעת גם ההלכה ש"הכל מעלין לארץ ישראל". אמנם יש להעיר שהמטה אהרן התייחס רק לירושלים כי זו היתה השאלה שדן בה.

10. מלשונו של התשב"ץ (ח"ג סימן רא): "דיש לחלק בין קדושת הארץ לקדושת מקדש, וכן קדושת חומת העיר לאכול קדשים קלים ומעשר שני אפילו נפול מחיצות... וקדושת חומת העיר וקדושת המקדש לא בטלה" משמע שסובר שנוהג בימינו, וצ"ע!

11. כך הביין גם הגר"ש נתנזון (שו"ת שואל ומשיב ח"א סימן קנא דף נג, א ד"ה עוד), שכתב: "אין חילוק בין זמן הזה לזמן המקדש". מאידך, המהר"ם מרוטנבורג (שו"ת, מהדורת לבוב סימן שפו) הביין: "דהיא (המשנה) מיירי בזמן שבית המקדש קיים, דאז הוי מצווה טפי לגור בירושלים מבארץ ישראל". ראוי לציין שרוב הראשונים חלקו עליו ופסקו משנה זו להלכה בזמן הזה.

12. המשנת יוסף (שו"ת ח"ד סימן נח) טען מסברה שהקדושה בעיירות המוקפות חומה אינה קדושת שכינה, אלא רק יש בהן מעלה, שמשלחין מהן מצורעין ואין מכניסין בהן מת לקבור. מה שאין כן בירושלים שיש בה קדושת שכינה.

הסבר דומה עולה מדברי הגר"מ פיינשטיין (דרש משה עה"ת, פרשת ואתחנן עמ' קמד). משה מבקש מהקב"ה "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה" (דברים ג, כה). חז"ל (סוטה יד, א) הקשו: מדוע רצה משה להיכנס לארץ ישראל, וכי לאכול מפריה הוא צריך? אלא כדי לקיים את המצוות התלויות בארץ. למדנו מכאן שאמנם משה לא היה חייב במצוות אלו, ולמרות זאת ביקש להיכנס לארץ ישראל:

עצם [הדבר] להיות במקום הקדושה הוא דבר גדול. מכיוון שהקב"ה הקדיש מקום זה, יש להשתדל להיות שם, ופשוט שגם המצווה היא בשביל זה, לדור במקום הקדושה, אף שלא יזדמן לו לקיים שם את המצוות התלויות בארץ. ולכן גם מצווה [לגור] בירושלים יותר מבשאר ארץ ישראל, אף דליכא מצוות התלויות בירושלים לבד המצוות דבעי חומה... נמצא שעצם הדירה אינו מביא יותר מצוות, ורק בשביל הקדושה היא המצווה.

מקור לדברי הרמב"ן, שבירושלים יתרה מצוות ישיבת ארץ ישראל משאר המקומות בארץ ישראל חידש הגר"ש וואזנר (שו"ת שבט הלוי, ח"ג, סימן רא). הרמב"ן (ספר המצוות מ"ע ד בהשמטות) הביא כמקור למצוות ישיבת ארץ ישראל את הפסוק (דברים א, ז) "פנו וסעו לכם וב'או... ארץ הכנעני והלבנון" וגו', ובספרי (במדבר פנחס, סוף פיסקא קלד) דרשו: "והלבנון - זה בית המקדש". לכאורה, למה פירטה התורה את המקדש בתוך רשימת המקומות של ארץ ישראל שיש לכבשם וליישבם? הרי המקדש הוא חלק מארץ ישראל ומצוי באמצעה! אלא שיש מצווה מיוחדת לכבוש ולהתיישב במקדש ובירושלים יותר מבשאר המקומות בארץ ישראל. ומטעם זה הכל מעלין לירושלים מארץ ישראל, כמו מחו"ל לארץ ישראל.

לענ"ד דבריו אינם מוכרחים. אכן הרמב"ן הביא פסוק זה בדבריו בספר המצוות, אך הוא אינו מביא כלל את דרשת הספרי, "הלבנון - זה בית המקדש", ולכן אין ללמוד שזה המקור לדבריו שהכל מעלין לירושלים בגלל קדושת המקדש. בפשטות פסוק זה, העוסק בגבולות ההבטחה, מלמד שמצוות ישיבת ארץ ישראל נוהגת גם בגבולות ההבטחה (והלבנון הוא כפשוטו, חבל ארץ בצפון - "בהר ובשפלה ובנגב... והלבנון, עד הנהר... פרת"), ובתנאי שכבשו קודם את כל גבולות ארץ ישראל המערבית, ואחר כך את ארצות ומקומות נוספים (ראה רמב"ן דברים יא, כד).

הגר"ח פלאג'י (תוכחת חיים עה"ת, ירושלים תשל"ח, בראשית חיי שרה, עמ' צג) הביא את דעת הרמב"ן שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא מדאורייתא, והביא ראיה לדין זה מפסוק. בספר זכריה (ב, טז) נאמר: "ונחל ה' את יהודה חלקו על אדמת הקדש, ובחר עוד בירושלם". קשה, הרי ירושלים בכלל "אדמת הקדש" ומדוע הוצאה מהכלל - "ובחר עוד בירושלם"? וכן מה הכוונה בלשון "ובחר עוד בירושלם"? אלא שעל פי המשנה בכתובות, "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים", נתבאר שלא רק שישנה מעלה לארץ ישראל על פני חו"ל, אלא ישנה גם מעלה לירושלים על ארץ

ישראל - כיוון שקדושתה גדולה יותר משאר הארצות (האיזורים) שבארץ ישראל. וכך יתבררו השאלות. הפסוק בא ללמדנו את דרגת קדושת ירושלים ביחס לכל שאר ארץ ישראל. "וזה אמרו 'ונחל ה' את יהודה חלקו על אדמת הקדש' - דהיינו, בכללות ארצות שבארץ ישראל, שהם קדושות לגבי ארצות שבחו"ל. ואם תאמר, הרי כיוון ש'נחל יהודה חלקו' בתוך ארצות ארץ ישראל... די בזה ואין צריך לבקש עוד מקום יותר מקודש ממנו לבוא לדור שם - לזה אמר, אפילו שהוא על 'אדמת הקדש'... בארץ ישראל, עוד יש לו חיוב לעלות משם, משום מעלין בקודש - 'ובחר עוד בירושלים', שיש לו מעלה קדושה לירושלים יתרה על כל שאר ארצות [בארץ ישראל]."

ההסבר והנימוק לכך שטעם העלייה והכפייה הוא משום קדושת הארץ, נמצאו גם בדברי המהרי"ט (ש"ת, י"ד ח"ב סימן כח)¹³ והגר"י עמדין (מור וקציעה, א"ח סימן שו)¹⁴, אלא שהם התייחסו רק לעלייה מחו"ל לארץ ישראל, ולא מארץ ישראל לירושלים.

3. הסברים נוספים בשיטת הרמב"ן

ישנם הסברים אחרים בדעת הרמב"ן:

א. יש אומרים שהרמב"ן סובר שהעלייה מחו"ל לארץ ישראל היא מדאורייתא, מכך שכתוב: "וירשתם אותה וישבתם בה", ואילו העלייה מארץ ישראל לירושלים אינה מהתורה, כי היושב בארץ מקיים כבר את המצווה. אלא שכופין לעלות לירושלים בגלל מעלה וקדושה שמקודשת מכל הארצות¹⁵.

13. וזו לשונו: "ועוד דעיקר הטעם (שכופין לעלות לארץ ישראל) משום קדושת ארץ ישראל, ומצות ישיבתה הוא אפילו בזמן הזה בחורבנה, כמו שכתב הרמב"ן בספר המצוות מקרא ד'וירשתם אותה וישבתם בה'".

14. וזו לשונו: "מצות יישוב ארץ ישראל מצות עשה של תורה היא... כמו שכתב הרמב"ן, גזירת מלך היא עלינו ואינה צריכה טעם, מה גם [ש]הטעם גלוי, כי נחלת ה' היא אשר בחר לשכנו, ולשבת בניו עליה... שמו נקרא עליה ביחוד". הרב צ' שוויגר, בספר ארץ הצבי (בני ברק תשנ"ו, עמ' מד) טען שמדבריו נראה כי מקור החיוב לגור בירושלים הוא כחלק ממצות ישיבת ארץ ישראל. שהרי כתב: "הטעם גלוי, כי נחלת ה' היא אשר בחר לשכנו... שמו נקרא עליה ביחוד", ואם ארץ ישראל היא נחלת ה', ירושלים היא המקום ששם ה' נקרא עליו במיוחד, ולכן היא עדיפה וחשובה יותר משאר חלקי ארץ ישראל. כך כתב גם בשו"ת זרע אברהם (י"ד סימן יג) "אלא... משום קדושת ארץ ישראל כי תמיד עיני ה' אלקיך בה מְשִׁית השנה עד אחרית שנה".

15. הסבר זה כתב הגר"ח פלאגי (ש"ת נשמת כל חי, י"ד סימן מח, עמ' קצו) בשיטת המהרי"ט"ץ. המהרי"ט"ץ פסק להלכה (ש"ת, סימן ה) שאם כתוב בכתובה סתם "הדירה בארץ ישראל", הבעל יכול לכפות את אשתו לעלות לירושלים. אבל אם כתוב בכתובה במפורש שהדירה היא בצפת - אין הבעל יכול לכפות את אשתו לצאת מצפת ולדור בירושלים, כיוון שאם התנה בפירוש שידור בצפת אינו יכול לעבור על תנאו משום חיבת ירושלים ומצוות עלייה שאינה מן התורה. הגר"ח פלאגי הקשה עליו, כיצד כתב "שאינה מן התורה" הלא לרמב"ן היא מן התורה, והיה לו להזכיר

ב. הגר"ש ישראלי (ארץ חמדה, ספר א שער א סימן ג, עמ' כא-כב) מבאר, שגם לדעת הרמב"ן דין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל" הוא תקנת חכמים לצורך יישוב ארץ ישראל, ואינו נובע במישרין מעצם מצות יישוב ארץ ישראל (ראה עוד להלן בסעיף ג). ראייתו היא מכך שהרמב"ן בספר המצוות לא הביא ולא הזכיר את דין "הכל מעלין" במשנה בכתובות, אלא רק את מאמר חז"ל בגמרא "כל הדר בארץ ישראל...". לכן נראה שלדעתו דין "הכל מעלין" אינו נובע ממצות ישיבת ארץ ישראל, אלא הוא תקנת חכמים. אמנם בפירושו לתורה (במדבר לג, נג) הזכיר הרמב"ן גם את דין "הכל מעלין לארץ ישראל", אולם כוונתו בדבריו אלה, שכתוצאה ממצווה זו תקנו חכמים תקנות שונות, ובכלל זה התקנה של "הכל מעלין", ולא שדין המשנה נובע ישירות ממצות ישיבת ארץ ישראל¹⁶.

לענ"ד אין זו כוונת הרמב"ן בספר המצוות ובפירושו לתורה, וזאת מכמה סיבות:

א. המשמעות הפשוטה של לשון הרמב"ן בפירושו לתורה היא שדין "הכל מעלין" נובע ישירות ממצות ישיבת ארץ ישראל.

ב. לשון הרמב"ן בספר המצוות היא: "זולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה". "הפלגות גדולות" אלו לא נתבארו כאן, אך נתבארו בפירושו לתורה, והן דיני משנת "הכל מעלין". לפיכך נראה שהרמב"ן כן הביא את דין "הכל מעלין" בקיצור גם בספר המצוות, אלא שלא הרחיב ודן בו, והסתמך על מה שהרחיב בפירושו לתורה.

הסיבה לכך שהרמב"ן הקדים והתחיל בספר המצוות במאמר חז"ל העוסק במעלתה הרוחנית של ארץ ישראל "כל היוצא ממנה ודר בחז"ל יהא בעיניך כעובד עבודה זרה", היא ללמדנו שמצות ישיבת ארץ ישראל והדינים המסתעפים ממנה (כגון כפיית עלייה ועוד) נובעים מקדושתה וממעלותיה הרוחניות של הארץ, ולא מההלכות המאפשרות את קיום המצוות התלויות בה.

שדבר זה במחלוקת ראשונים שנויה? ותיקן, שהמהריט"ץ סובר בדעת הרמב"ן שהעלייה מחז"ל לארץ ישראל היא מדאורייתא, ומארץ ישראל לירושלים אינה מהתורה. לפי מה שהסברנו לעיל (סעיף א') ייתכנו דבריו בדברי המהריט"ץ אך בהסבר הרמב"ן אין הדברים מוכרחים. [על אף שהוא כתב שהמהריט"ץ סובר כך בדעת הרמב"ן] כיוון שבפירושו לתורה (במדבר לג, נג) ובספר המצוות (השמטות עשה ד) כתב שדין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים" הוא מכוח מצות ישיבת ארץ ישראל, וכדלעיל.

16. בספר ויואל משה (מאמר יישוב ארץ ישראל, סימן ז עמ' רה) הסביר, שהרמב"ן בפירושו לתורה לא רצה להביא הוכחה מדין "הכל מעלין" שהיא מצות עשה אלא רק "ראה להסמיק כל מה שאמרו חז"ל איזה חשיבות לדירת ארץ ישראל" כי בכך יש חשיבות למצוות עשה זו. הסבר נוסף ראה בספר ארץ הצבי, פ"ב עמ' ע-עא, ואכמ"ל.

ב. "הכל מעלין" - לשם קיום המצוות בארץ ישראל

התשב"ץ (ש"ת, ח"ג סימן רא) מסביר שדין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל" הוא מפני המצוות הנוהגות בה, ו"מעלין לירושלים" - מפני המצוות היתרות שבה¹⁷.

בספר המצוות שכתב, זהר הרקיע (מצווה עו), ובתשובותיו (ח"ג סימן רפח) פסק התשב"ץ שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצוות עשה, כזקנו הרמב"ן. אבל חידוש שדין "הכל מעלין לארץ ישראל" ומצוות הדירה הם משום המצוות היתרות בארץ ישראל, ומשום הפסד אותן מצוות ביציאה מהארץ: "דתרי ענייני ניהו, קדושת שכינה וקדושת מצוות..." (שם סימן ר). פירוש, קדושת שכינה היא רק בארץ ישראל ולא בעבר הירדן המזרחי¹⁸, אבל קדושת המצוות היא גם בעבר הירדן המזרחי.

וחיוב העלאה (הכל מעלין לארץ ישראל) הוא מפני קדושת מצוות, ושם הוא מצות [ה]דירה בלבד¹⁹... וההוצאה משם (מארץ ישראל) היא משום שמפקיע [עצמו] מן המצוות וכדמוכחא ההיא דעבדים²⁰.

לכן לדעתו, שווה עבר הירדן ליהודה וגליל רק לעניין דירה. אבל לקדושת שכינה, מעלת קבורה וכל יתר מעלות ארץ ישראל, כגון: להיבנות בארץ ישראל למי שלא זכה להיבנות בחו"ל (יבמות סד, א), הדר בארץ ישראל עוונותיו נמחלים (כתובות קיא, א), אורא דארץ ישראל מחכים (בבא בתרא קנה, ב) ונבואה ששורה רק בארץ ישראל (מ"ק כה, א) - כל זה אינו חל בעבר הירדן. ועל כן, כיוון שדין "הכל מעלין" תלוי בקדושת המצוות, מעלין מחו"ל גם לעבר הירדן, אבל לא מעבר הירדן לארץ ישראל, דמשום תוספת קדושה לא כופין²¹.

17. עיין בפרק "מצוות ישיבת ארץ ישראל - מצווה עצמית או אמצעי לקיום מצוות התלויות בארץ?" סעיף ב'1.

18. וזה שאמר יהושע לשניים וחצי השבטים (יהושע כב, יט) "ואך אם טמאה ארץ אחזתכם" כמו שפירש רש"י (שם), שנקראת כן משום שאין בה שכינה.

19. שם, סימן ר. לדעתו, מה שהאשה כופה את בעלה והעבד את רבו לעלות, אף על פי שאין להם קניינים ולא שייך בהם חיוב מצוות התלויות בארץ, י"ל, שמכל מקום יש בהם תוספת איסורים ואזהרות בארץ ישראל, והשווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה, ועבד כאשה (הרב י' שציפאנסקי, ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"א, עמ' קפ הערה 128). עוד יש לומר, שאישה חייבת גם במצוות התלויות בארץ, כגון שמפרישה חלה, ומצווה זו מוטלת עליה דווקא (שבת פ"ב מ"ו). בנוסף, אישה ועבד מזהרים בטבל ושביעית ועוד. ראה בפרק "שיטת התוספות ורבנו חיים כהן במצוות ישיבת ארץ ישראל", סעיף ב'1.

20. שם, סימן קצח. כוונתו לכתובות קי, ב: "הכל מעלין" - "לא תווי עבדים", ולגיטין מג, ב במשנה: "המוכר עבדו לעכ"ם או לחו"ל יצא בן חורין". ומפרש התשב"ץ, שטעם המוכר עבדו לחו"ל כטעם המוכרו לנכרים, שקנסוהו חכמים מפני שהפקיעו מן המצוות [רש"י במשנה שם], והוא הדיו כאן, שהוא מפקיעו מהמצוות היתרות שקיומן בארץ ישראל. וכן כתב בשו"ת (ח"א סימן כא) דהמוכר עבדו לחו"ל יצא לחירות משום קנס "לפי שהוא מפקיעו מן המצוות".

21. בהמשך דבריו (סימן ר) כתב שם: "ועוד דגזרו טומאה על ארץ העמים, ומשום הכי מעלין מחו"ל לארץ ישראל, וכל ג' ארצות (יהודה, הגליל ועבר הירדן) שווין לזה (שגם בעבר הירדן המזרחי אין

מסקנת דבריו היא, שבזמן הזה חיוב העלאה למצות הדירה בארץ ישראל הוא מדרבנן, מפני שכיום המצוות התלויות בארץ נוהגות בה רק מדרבנן²².

אלא שאם הטעם שמעלין הוא מפני קיום המצוות, נשאלת השאלה: במה עדיפה ירושלים בזמן הזה על ארץ ישראל? התשב"ץ (ש"ת ח"ג סימן רא) עמד על נקודה זו, ותירץ:

דאיכא לחלק בין קדושת הארץ לקדושת הבית וירושלים. דקדושת הארץ בטלה, וקדושת חומת העיר (לאכול קדשים קלים ומעשר שני - אפילו נפלו מחיצות) וקדושת המקדש לא בטלה, והנכנס שם היום חייב כרת... וחילוק גדול יש בין קדושת הארץ לקדושת המקדש, שקדושת המזבח וירושלים היא מפני השכינה ושכינה אינה בטילה...

לפיכך, קדושת ירושלים קיימת בזמן הזה²³. ומסקנת התשב"ץ היא:

הדבר העולה לנו להלכה הוא, שקדושת הארץ כלה בטלה מן התורה, ואינן חייבין בתרומה ומעשרות ובשאר חובת הקרקע אלא מדרבנן, ובזה שוות שלש ארצות יהודה ועבר הירדן וגליל. וקדושת העיר לא בטלה, לענין דברים

טומאת ארץ העמים) אף על פי שעבר הירדן אינה שווה לה [לארץ ישראל] לענין שכינה, לענין חובת קבורה ולענין זכות להבנות וכו', ולא גליל לארץ יהודה לענין עיבור שנה והבאת העומר וכו', ומשום הכי המוכר עבדו לסוריא יצא לחירות, שהוציאו ממקום טהרה למקום טומאה, והוא הדין לענין נישואין" - וענין זה אינו משום תוספת קדושה, אלא גם כן תוספת מצווה, דמצווה טפי לדור במקום טהור.

22. בספר המצוות שחיבר, זהר הרקיע (מ"ע רכו אות עו דף לב, א), מבואר שהיא מצות עשה. זו לשונו: "וכתב הרמב"ן ז"ל שהיא מצוות עשה נכנסת במניין המצוות לרשת את הארץ... ולפי שזו מצווה היא, הפליגו החכמים בהדר [ב]חוצה לארץ שהוא כעובד עבודה זרה, ואמר בספרי 'ירשתה וישבת בה' אמר 'שיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות'". ובתשובותיו (ח"ג סימן רפח) פסק: "הדירה בארץ ישראל מצווה גדולה, וכבר מנה אותה הרמב"ן ז"ל מכלל תרי"ג מצוות". מבואר שפסק כרמב"ן, שגם בזמן הגלות מצוות ישיבת ארץ ישראל מהתורה. גם מהראיות שמביא התשב"ץ (בש"ת ח"א סימן כא), משמע שהיא מצווה מהתורה. מאידך, מדבריו בסימן ר-א עולה שבזמן הזה היא רק מדרבנן, כיוון שמצוות התלויות בארץ לשיטתו הן מדרבנן ודין הכל מעלין ומצוות הדירה הם מדרבנן. וצ"ע.

ואין לומר, שכוונתו לדין הכפייה - "הכל מעלין" שהוא מדרבנן, אבל מצות הישיבה היא מהתורה, כמו שמשמע מלשונו: "שאם דין העלאה לארץ ישראל הוא משום מצוות יתרות, וההוצאה משם היא משום שמפקיע [עצמו] מן המצוות" (שם, סימן קצח), כיוון שבמקומות אחרים, כשהוא מזכיר את דין "הכל מעלין", הוא כורך זאת עם מצות הדירה. לדוגמא: "כיוון דחיוב העלאה למצוות דירה אינה אלא מפני המצוות הנוהגות בה" (שם, סימן ר). ובהמשך הוא מוסיף: "ואם תאמר, כיוון דחיוב העלאה זו למצוות דירה אינו אלא מפני המצוות הנוהגות בה... דאין נוהגות בזמן הזה אלא מדרבנן... אם כן מה בין ח"ל לארץ ישראל בזה" (או "כמו שמצוות דירה מן התורה היא מפני חיוב המצוות מן התורה, כן חיוב דירה מדרבנן הוא מפני חיוב מצוות מדרבנן" - שם, סימן ר), לכן אין חילוק זה במשמעות לשונו וצ"ע!

ראוי להוסיף, שבנו הרשב"ש (ש"ת, סימן א-ב) הביין בדעת אביו ששיבת ארץ ישראל היא מצות עשה מהתורה.

23. וכן היא דעת הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"ו ה"ז) שאין קדושת הבית וירושלים תלויה בקדושת הארץ.

שנאמרו בירושלים, דאיתנהו בפרק מרובה (בבא קמא פב, ב) וקצתייהו בפרק בני העיר (מגילה כו, א), והמקדש נשארה קדושתו ואסור ליכנס בו.

מסיום דבריו משמע שקדושת ירושלים נשארה לעניין עשרת הדברים שנאמרו בירושלים במסכת בבא קמא, והם: אין הבית חלוט בה, אינה מביאה עגלה ערופה, אינה נעשית עיר הנידחת, אינה מטמאה בנגעים, אינו מוציאין בה זיזין וגוזזטראות, אין עושין בה אשפתות, אין עושין בה כבשונות, אין עושין בה גינות ופרדס[א]ות, אין מגדלים בה תרנגולים ואין מלינין בה את המת.

על דבריו אלה אלו הקשו האחרונים²⁴: הרי עשרה דברים אלה אינם מצוות החלות על גוף האדם בירושלים, אלא הם איסורים שאסור לעשותם בירושלים, כגון: שאין מלינים בה את המת ואין מקיימים בה בית קברות וכו', וממילא אין לומר שבגללם כופין לעלות כדי לקיים מצוות אלו, ומה שייך לומר שבשביל זה מעלין לירושלים - מה קיום מצוות יש בזה? ומה עוד שבין עשרת הדברים (כגון: שאין הבית חלוט בה, אינה מביאה עגלה ערופה, אינה נעשית עיר הנידחת ואינה מטמאה בנגעים) - יש שטעמם הוא מפני שלא נתחלקה ירושלים לשבטים, ואם כן אין כאן חיוב מצווה נוסף בירושלים, אלא שיש חסדון בבעלות הפרטית בירושלים לפי שלא נתחלקה לשבטים!?

אלא צריך לומר²⁵ שמי שגר בירושלים ומת לו מת ונזהר מלקבורו שם, וכן כשנזהר מלנטוע בה גינות ופרדסים, הרי הוא כאילו מקיים מצווה בפועל על דרך שאמרו (מכות כג, ב) "היושב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצווה", ו"כגון שבא דבר עבירה לידו וניצול הימנה" (קדושין לט, ב). ואף על פי שאין אלה אלא איסורי דרבנן, אפילו הכי מעלין בשבילם (כמו שתרומות ומעשרות בזמן הזה אפילו בארץ ישראל אינם אלא דרבנן, ואף על פי כן מעלין מח"ל לארץ ישראל בזמן הזה, כמו שכתב התשב"ץ, ח"ג סימנים ר-רא).

24. הרב מ"נ שפירא (הר הקודש, עמ' קכו); הרב יוסף ליברמן (בספר זכרון יעקב, ח"ג סימן ד, עמ' יח-יט). ראוי לציין שהכפתור ופרח (פ"ו) כתב: "ומסתברא שמאלו הקדושות קצתם נוהגות שם היום... שהם מעיקר קדושת העיר וקדושתה לעולם עומדת". הוא פירט שם מה נוהג ומה אינו נוהג. נקט כמותו פאת השולחן (הלכות ארץ ישראל סימן ג סעיף ט). מאידך, בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סימן תרלג) נשאל: "על מה סמכו השוכנים בירושלים שאינם נזהרים בעשר קדושות שיש בירושלים?" והשיב, שדברים אלו קשורים בדיני טומאה וטהרה שאינם נוהגים בזמננו, ולכן "מה שהוא מדרבנן לא אמרו אלא היכא דשייך טעמא דשבילה החמירו, ואם נסתלק הטעם נסתלקה הגזירה". מבואר שחולק על התשב"ץ והכפתור ופרח. מכל מקום מדברי התשב"ץ משמע שדינים אלה שייכים ונוהגים בימינו. הרב ש' ביאלובלוצקי (במאמרו המקיף "ירושלים בהלכה", ספר אסף [ספר יובל], ירושלים תש"א, עמ' 74-25), העיר (עמ' 70) שאף שחז"ל נתנו טעמים אחרים למעלות של ירושלים ולא נגעו בקדושת ירושלים כלל, יתכן והתשב"ץ סובר שזה כדבר שבמניין, שאף על פי שבטל הטעם צריך מניין אחר להתירו (ביצה ה, א) והביא ראיה לכך. אלא שסיים, "קשה לומר שהמעלות הן כדבר שבמניין, כשהתשב"ץ עצמו אינו מזכיר את זה".

25. הרב מ"נ שפירא, הר הקודש עמ' קכו.

הרב י' ליברמן טען כנגד תירוץ זה: האם בגלל סיבה זו יכול הבעל לכפות את אשתו ולהוציאה בלא כתובה מדין 'מורדת', רק מפני שאם יעלה לירושלים ויקרה לו שימות לו מת יוכל לקיים הזהירות ולא להלינו, או שימנע עצמו מלנטוע גינות ופרדסים או להוציא זיזין וכו'? דבר זה צ"ע!

[ואין לומר, שהתשב"ץ סובר שחויב מחיוב המצווה יש גם את הטעם של קדושת השכינה, ולכן מעלין מח"ל לארץ ישראל, משום חיוב מצוות, ומארץ ישראל לירושלים משום קדושת ירושלים, שהרי התשב"ץ כתב (ש"ת ח"ג סימן ר) דמטעם מצוות מעלין מח"ל לעבר הירדן, ולא מעבר הירדן ליהודה, שהרי כתב שם שבעבר הירדן אין קדושת שכינה! אלא ודאי נקט טעם אחד (קדושת מצוות), ושלל את הטעם השני (קדושת שכינה)²⁶].

בספר ויואל משה (מאמר יישוב ארץ ישראל, סימן ז עמ' רד-רה) הסביר, שהכפייה מארץ ישראל לירושלים היא גם כן משום מצוות, מכיוון שאין לומר שמעלין לירושלים בשביל מצוות התלויות בארץ, שהרי בימינו אין הפרש במצוות התלויות בארץ בין ארץ ישראל לירושלים. בשלמא כשבית המקדש היה קיים והיו מצוות נוספות כמו תפילה בבית המקדש, והעולה לרגל ראה כוהנים בעבודתם - הוא היה רואה קדושה גדולה, והיה מכון לבו ליראת שמים וללמוד תורה²⁷. אולם בזמן הזה, שאין בית המקדש ואין עבודה, איזו מצווה יש יותר בירושלים משאר ערי ארץ ישראל? אלא צריך לומר, שכיוון שקדושת ירושלים גדולה מקדושת שאר ארץ ישראל, לכן קיום המצוות חשוב שם יותר, לפי ערך קדושת המקום, ולא גרע ממה שכופין לנווה היפה. לפי זה, כופין לעלות לירושלים משום מעלת שאר המצוות - בשל ערך קדושת המקום.

לפי זה, מעלין מח"ל לארץ ישראל, משום מצוות התלויות בארץ, וגם משום מעלת שאר המצוות, ומעלין מארץ ישראל לירושלים - משום מעלת שאר המצוות.

ג. "הכל מעלין" - תקנת חכמים

1. לעידוד יישוב הארץ

הגמרא בכתובות (ק, ב) מסבירה: "הכל מעלין... ואין הכל מוציאין, לאתווי מאי? לאתווי עבד שברח מחוצה לארץ לארץ, דאמרינן ליה [לאדון]: זבניה הכא וזיל (מכור אותו כאן בארץ ולך, ואל תוציא אותו חזרה לח"ל), משום ישיבת ארץ ישראל". בשיטה מקובצת (שם) מובא פירוש רבנו תם, שכותבים לעבד שברח מח"ל לארץ ישראל

26. הרב יוסף ליברמן, זכרון יעקב, ח"ג סימן ד סעיף ג, עמ' יט.

27. תוספות בבא בתרא כא, א ד"ה כי עפ"י הספרי (דברים קו).

שטר על דמיו לשחררו, ודין זה הוא גם במוצא למוכרו לאחרים הדרים בארץ ישראל:

ומה שהקשה (בתוספות): כל [ה]עבדים יפקיעו עצמן מרשות אדוניהם? יותר מזה עשו חכמים משום יישוב ארץ ישראל, שאישה יכולה להפקיע עצמה מבעלה.

מבואר כי לדעת רבנו תם דין המשנה באשה ובעבד הוא תקנת חכמים. הגר"ש ישראלי (ארץ חמדה, ספר א שער א סימן ג, עמ' כא) הוסיף, שדברים אלה גם מצד תוכנם מוכרחים להתפרש כתקנת חכמים. הרי זה ברור שדין זה בעבד, שגם במוצא למכרו לאחרים כופים אותו לעלות או לשחררו, הוא ודאי לא מצד עיקר דין תורה של מצות ישיבת ארץ ישראל, שהרי מצווה זו יקיים גם אם יימכר לאחרים, אם כן זו וודאי אינה אלא תקנת חכמים כדי לעודד את העלייה לארץ. ואילו היה דין האישה שכופה את בעלה לעלות לארץ ישראל נובע מדין תורה של מצות ישיבת ארץ ישראל, מה ראייה מביא רבנו תם מאישה לעבד?

גם פאת השולחן (הלכות ארץ ישראל סימן ג, בית ישראל ס"ק כב)²⁸ הסביר שדין זה הוא תקנת חכמים ו"מעלין לירושלים... משום יתרון קדושת ירושלים גם בזמן הזה". אלא שהוסיף מהו הטעם לתקנת חכמים זו:

עיקר טעמא... משום יוקר מצווה זו, ששקולה ככל התורה עשו כמה דברים יותר מהדין. כן הכא אמרו חכמים שכופין זה את זה כדי שיעלו ויוגרם ישיבת ארץ ישראל... ולכן אמרו שכופין לאיש גם כן, לא משום מצוות התלויות ולא משום מצות ישיבת האישה בה.

בדבריו מפורש שדין המשנה הוא תקנת חכמים²⁹. והטעם לכך הוא לדעתו, משום ששקולה כנגד כל המצוות, ועל ידי כך יגדל ויתרבה היישוב היהודי בארץ ישראל ובירושלים.

28. כך כתב גם בעל חכמת אדם בספרו שערי צדק (שער משפטי הארץ, פי"א סעיף יד): "אסור לצאת מארץ ישראל... והטעם... מפני שיש שם ישראל מועטים בכדי שלא תישאר ריק מישראל". סברה זו כתב גם הרב ש"ב ורנר (משפטי שמואל מהדורה תנינא, סימן טו עמ' קיג): "כופין את האשה לעלות, משום שעל ידי זה יתרבה האוכלוסין ויגדל היישוב".

29. וכן דעת הגר"ח גריינמן (חידושים ובאורים, כתובות סימן י, עמ' מא) שדין זה הוא תקנת חכמים, אלא שהגיע למסקנה זו בדרך אחרת, ע"ש.

2. לביטוי הקשר הטבעי לארץ

לדעת הרב י"מ טוקצ'ינסקי (עיר הקודש והמקדש, ח"ג עמ' קצו-קצז)³⁰, חיוב העלייה לארץ ישראל ולירושלים אינו משום מצות ישיבת ארץ ישראל או בגלל מעלותיהם הרוחניות של ארץ ישראל וירושלים, אלא משום שארץ ישראל וירושלים היא ארץ ועיר מולדתנו, כדכתיב (תהלים פז, ה) "ולציון יאמר איש ואיש ילד בה". לדעתו, כופין לעלות לשם כשם שכופין לעלות לעירו ולארץ מגוריו, שבכל הארצות הדין כן, שעל מנת כן נשאה, שתגור עמו במדינתו בזמן שירצה לחזור לשם, אף על פי שלא התנה במפורש³¹. מסיבה זו כופין גם מחו"ל לארץ ישראל ובארץ ישראל לירושלים, מפני שיש כאן דין ארצו ועירו, או שבשביל חשיבות יישובה, נתנו לה חכמים דין ארץ מגוריו. שני מקומות אלה הם ארץ ועיר של כלל ישראל ולכן ניתן להם תוקף חוקי, ששני בני זוג כופין אחד את השני לעלות לארץ ישראל, ובארץ ישראל לירושלים. לארץ ישראל וירושלים יש תוקף יותר חוקי מכל שאר ארץ ומולדת. כל ארץ מולדת היא ארעית, זמנית ופרטית, לא כן ארץ ישראל וירושלים - היא ארץ ועיר של כלל ישראל מאז ומעולם, ולא נמיר אותה עד עולם. לכן ניתן להם תוקף חוקי יותר גדול שכופין לעלות אליה³².

ד. דין "הכל מעלין לירושלים"

כמו שנתבאר לעיל (סעיפים א-ג), לפוסקים רבים דין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל" יסודו במצות ישיבת ארץ ישראל. מצות ישיבת ארץ ישראל נזכרה בחז"ל במקומות רבים בש"ס (גיטין ח, ב; בבא קמא פ, ב ועוד), ואף אמרו עליה: "ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" (ספרי דברים יב, כט). מאידך, לא מצאנו בש"ס או במדרשים מאמר חז"ל כזה לעניין ישיבת ירושלים, שנלמד ממנו גדר של חובה או לשון של מצווה לדור בה, כמו במצות ישיבת ארץ ישראל.

אכן, היו שאמרו שיש מעלה לירושלים על ארץ ישראל משום קדושתה היתירה, שהיא שער השמים, וקדושה זו גורמת שיישיבת ירושלים היא דרגה עליונה של מצות ישיבת ארץ ישראל (עיין לעיל סעיף א' בדברי הרשב"ש והחתם סופר).

אולם, ישנם אחרונים אחרים, הסוברים שיסוד ההלכה "הכל מעלין לירושלים" הוא שונה. דין זה לדבריהם הוא מתנאי הנישואין - שעל מנת כן נישאו. כמו שיש דין

30. ראה: הרב דוד כהן, ספר היכלי דוד, ח"ב, פרק ח עמ' 437, מה שהעיר על דבריו.

31. עיין רמב"ם אישות פ"ג ה"ז, טור ושר"ע אהע"ז סימן עה, סעיף א.

32. כעין סברה זו מצאתי בדברי הגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה, תפילה, ירושלים תש"ס, עמ' רעז), שהסביר שהטעם שעבד כופה את רבו לעלות מחו"ל לארץ ישראל הוא מהסיבה שהאשה כופה את בעלה - "מפני שארץ ישראל היא ביתם ועיקר מקומם של כלל ישראל".

שכופין לגור בעיר ולא בכפר, כך זכותו של כל אחד מבני הזוג לכוף את השני לגור בירושלים, במקום שהוא סמוך למקדש³³.

היו שטענו³⁴, שאכן אין מצווה או חיוב לגור בירושלים, אלא שזו זכות או מעלה להתקדש ולגור במקום השראת השכינה, ורשאים בני הזוג לתבוע זה מזה קיומה של זכות או מעלה זו.

לענ"ד דין "הכל מעלין לירושלים" יסודו במצות ישיבת ארץ ישראל (לעיל סעיף א'2), שבה כלולה מצווה יתירה לשבת בירושלים. וניתן להביא לכך מספר ראיות:

1. בספר פרשת המלך³⁵ הקשה על הסוברים שדין "הכל מעלין לירושלים" הוא בגלל קדושתה וחשיבותה של ירושלים. הרי ב"הכל מעלין לירושלים" הנדון הוא לעלות מארץ ישראל (ואף מיהודה) לירושלים, ומדובר באותה ארץ, ובאותה ארץ הדין הוא שגם בלי מעלת ירושלים "מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך", כמבואר במשנה הקודמת (כתובות פ"ג מ"ו), שאם האשה אינה רוצה - תצא בלא כתובה (וכן לגבי הבעל). אם כך, כשאחד מבני הזוג רוצה לעלות לירושלים והשני מסרב, נכפה אותו גם ללא מעלת ירושלים, כיוון שבאותה ארץ "מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך"? ותירץ, שדין המשנה והברייתא "הכל מעלין לירושלים" הוא אפילו כשבני הזוג גרים בעיר, ואחד מהם רוצה לעלות לירושלים - שהיא כרך. במקרה כזה אין הם יכולים לכפות זה את זה מהטעם שבמשנה י', אלא רק בגלל חשיבות ירושלים וקדושתה.

נראה לענ"ד להוסיף על דבריו. במשניות ישנן שתי הלכות שונות. המשנה האומרת: "שלוש ארצות לנישואין... אין מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך, אבל באותה ארץ מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך..." דנה בחיובים הנובעים מכך שבני הזוג צריכים לחיות ביחד בצורה ראויה וסבירה. ואילו המשנה האומרת: "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים" - דנה בהלכות הנובעות ממצות ישיבת ארץ ישראל והשפעתן על בני הזוג בארץ ישראל ובירושלים.

33. הרב ח"ד הלוי (עשה לך רב, ח"ט סימן לה, עמ' קיד); הרב משה שטרנבוך (מועדים וזמנים השלם, ח"ה, ליקוטי הערות ח"ה, סימן שמח עמ' פז); הרב שאר ישוב כהן (חקרי הלכה עמ' מד-עא; תושבע"פ כה [תשמ"ד], עמ' מ-מא); הרב שאר ישוב כהן הוסיף וביאר (שם, עמ' סח-סט; שם, עמ' מו) שעניין השראת השכינה ושלוש בית בין בני הזוג הוא חלק מהותי בכל בית מישראל, וכל אדם זכאי להשתדל שתשרה השכינה בביתו ויזכהו הקב"ה בכלי מחזיק ברכה שהוא השלום, ואין כירושלים עיר הקודש והשלום המסוגלת לדבר זה.

34. שו"ת אבני נזר (להלן סעיף ה), אלא שגם לדעתו זכות זו נובעת ממצות ישיבת ארץ ישראל, כמו שכתב שם.

35. הרב יצחק מאיר בן-מנחם, הלכות אישות פ"ג ה"כ, ח"ב עמ' סג.

לכן, מהמשנה "אבל באותה ארץ - מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך" אי אפשר ללמוד את ההלכה, שאדם שגר ב"כרך" בגליל או בעבר הירדן יכול לכפות את אשתו לעלות לירושלים, שהרי הן ארצות שונות. לכן באה ההלכה במשנה הבאה ללמדנו, "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים" - גם מכרכים וערים בגליל למרות שמדובר בארצות שונות³⁶.

2. במסכת גיטין (ה, א) נאמר בברייתא: "בשלשה דרכים שוותה סוריא לארץ ישראל ובשלשה לחו"ל", ואחד מהם - "הקונה שדה בסוריא כקונה בפארארי ירושלים".

על כך יש לשאול: מכיוון שהחידוש כאן הוא שהקונה שדה בסוריא, על אף שנכבשה בכיבוש יחיד, הוא כקונה בארץ ישראל, אם כך הנוסח צריך להיות "הקונה שדה בסוריא כקונה בארץ ישראל", ומדוע הלשון "כקונה בפארארי ירושלים"³⁷?

נראה לומר, שחז"ל באו ללמד שהקונה שדה בסוריא - על אף שמוגדרת ככיבוש יחיד ומעלתה פחותה מארץ ישראל - נחשב כקונה שדה בארץ ישראל, במקום שבו מקיימים את מצות יישוב ארץ ישראל במעלתה הגדולה ביותר - בירושלים. אכן, הם דקדקו בלשונם וכתבו "בפארארי ירושלים", כלומר, במחוז או בסביבות ירושלים, ולא "בירושלים" עצמה, כיוון שאמנם ל"פארארי ירושלים" יש חשיבות בהיותם קרובים לירושלים, אך מכל מקום הגדרתם אינה כירושלים אלא כארץ ישראל. ורומז ביטוי זה לכך שיש עוד מיוחד בישיבה בסוריא, אף שהיא בקדושה פחותה. כשם

36. לכך יש להוסיף: מדוע לא נכתבה הלכה זו "הכל מעלין לירושלים" במשנה הקודמת "שלוש ארצות לנישואין... אין מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך". שיאמר שם, "אבל לירושלים הכל מוציאין"? בנוסף, דין "הכל מעלין לירושלים" נאמר במשנה בסתמא וכהלכה כללית, וזו גם משמעות הלשון "הכל" (לשון של כלל) - "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים", וזה בא ללמדנו הלכה נוספת שאינה קשורה למשנה הקודמת, והיא נובעת ממצות ישיבת ארץ ישראל וקשורה לארץ ישראל ולירושלים.

37. רש"י פירש, "פארארי" - בהפרכיא, דוקיד"ש duchede בלעז. וביאר מ' קטן (אוצר לועזי רש"י, ירושלים תשמ"ח): הפרכיא - מחוז דוכסיות ירושלים. הערוך עוד פרור [ובערך "פרבר"] פירש - "מגרש העיר", וכן פירש הרמב"ם בפירוש המשניות (חלה פ"ד מ"א), "מגרשי ירושלים וכפריה". במילים אחרות, התחום שמסביב לירושלים הכולל את התחום הפרוז (כפרים ושדות), הסובב את העיר ונקרא על שמה. לעז"ד מונח זה מקביל למונח המקראי "סביבות/סביבי ירושלים" בירמיהו (יז, כו; לב, מד) כשהכוונה למחוז אדמיניסטרטיבי (מנהלי) מבחינת השלטון כמו השפלה או הנגב ואכמ"ל.

ועוד קשה, מדוע נאמר "בפארארי ירושלים", ולא בירושלים עצמה? הרב י' טוקצ'ניסקי (עיר הקדש והמקדש, ח"ג עמ' רא) הסביר שלשון "בפארארי" נובעת מכך שבירושלים עצמה לא היו לנוכרי שדות למכור לישראל, ובכלל לא היו מצויים קנייני קרקעות בתוך ירושלים. הרב אביגדור נבנצל תירץ שנקטו "בפארארי ירושלים", מכיוון שירושלים אינה נזרעת, ומותר לזרוע רק בפארארים. ראה עוד: הרב מרדכי זק"ש (מילי דמרדכי על הרמב"ם ח"ב, הלכות שבת פ"ו ה"א עמ' מה, שיובאו דבריו להלן הערה 70). ראה עוד: חידושי חתם סופר, גיטין ח, ב ד"ה בפארארי ירושלים; הרב י' וויס, ש"ת מנחת יצחק, ח"ה, סימן קכד בסופו; הרב א"י וולדינברג, ש"ת ציץ אליעזר ח"ד סימן ה סעיף ג.

שהפארואר של ירושלים מחזק את העיר ותושביה, כך היושב בסוריא מחזק ושומר על הארץ ויושביה, והוא כמו העורף ביחס לחזית. לפיכך הגר בסוריא, למרות שמעלתו פחותה מהיושב בירושלים שבין החומות, מכל מקום גם ישיבתו מחזקת את יישוב הארץ, כמו שהיושב בסביבת ירושלים מחזק את ירושלים³⁸.

חז"ל רצו לעודד התיישבות יהודית וקניית קרקעות בסוריא, ולכן נקטו לשון "כקונה בפארוארי ירושלים", המזכירה כאילו קנה בארץ ישראל עצמה - ובמקום הסמוך ביותר לירושלים.

למדנו מכאן כי מעלתה של ירושלים לעניין מצות יישוב ארץ ישראל - יסודה במצות ישיבת ארץ ישראל, אלא שהדר או הקונה בית או שדה בירושלים מקיים את המצווה במעלתה הגדולה ביותר.

3. במסכת ברכות (ו, ב) נאמר: "ואם משמחו [חתן וכלה] מה שכרו? ... כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים, שנאמר (ירמיהו לג, יא): 'כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה'...' הנצי"ב (מרומי שדה, ברכות ו, ב)³⁹ והרא"ה קוק (אגרות רא"ה, אגרת לט, ח"א עמ' לה)⁴⁰ הקשו: הרי בפסוק זה לא נזכרת כלל ירושלים אלא "הארץ", ומדוע לומדת מכאן הגמרא לדמות זאת דווקא לבונה את חורבות ירושלים? נראה לענ"ד להסביר על פי דרכנו, שדין "הכל מעלין לירושלים" נובע ממצות ישיבת ארץ ישראל - שבירושלים היא במעלה גבוהה יותר. חז"ל לימדונו שבניין ירושלים והישיבה בה יסודם בישיבת ארץ ישראל ("הארץ"), והבונה בית בירושלים ודר בו, מקיים את המצווה במעלתה הגדולה ביותר. נראה, שזו כוונת המהרש"א שם, שפירש: "כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים, שהוא קיומו ויישובו של ארץ ישראל"⁴¹.

38. ולכן דקדקו לומר "משום יישוב ארץ ישראל לא גזור רבנן" - ולא משום יישוב סוריא, מפני שהיישוב בסוריא, עיקר מטרתו היא לשם יישוב ארץ ישראל, ולא לשם יישוב סוריא עצמה (הרב מרדכי זק"ש, להלן הערה 70).

39. הנצי"ב תירץ: "מפני שהכל תלוי בירושלים, ולמדנו מזה דבונה אחת מחורבות ירושלים זוכה הרבה".

40. הרא"ה קוק תירץ, שהדבר בא ללמדנו כי מצוות בניין ירושלים קודם וגדול במעלה משאר ערי ארץ ישראל, "ועל כן נקט הגדול".

41. יש שתירצו (הרב אליעזר פופר, דברים בע"פ), שכיוון שבפסוק הקודם בירמיהו (פסוק י) שהוא תחילת העניין נאמר: "עוד ישמע במקום הזה... בערי יהודה ובחוצות ירושלים", לכן "כי אשיב הארץ" משמעותו על הנאמר בתחילת העניין - ערי יהודה וירושלים. ממילא ירושלים אכן מוזכרת בפסוק (בנבואה). אך יש להעיר שגם לפי הסבר זה נשארה המסקנה דלעיל, כיוון שערי יהודה וירושלים הוזכרו בסמיכות זה ליד זה, וחוברו אחר כך במילה "הארץ", ללמדנו שיישוב הארץ כולל את ארץ ישראל וירושלים, ושניהם מאותו דין.

4. במשנה (כלים פ"א מ"ו) נאמר: "ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות". לפיכך הלשון בראשונים ביחס לירושלים היא: "ירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל"⁴². ההסבר המקובל הוא שירושלים מקודשת יותר מאשר כל ארץ ישראל, במשמעות של מ"ם היתרון. הרצ"ה קוק הסביר⁴³, שמ"ם השימוש אינה רק מ"ם היתרון אלא גם מ"ם המוצא והיחס, כלומר: מתוך ארץ ישראל מקודשת ירושלים, והיא זו הקובעת את מידת יתרונה העליונה של ירושלים. לפי זה, קדושת ירושלים וההלכות הנובעות מקדושה זו יסודן בקדושת ארץ ישראל.

5. במדרש הנעלם (ספר הזהר, פר' וירא, דף קיד, א, מהדורת הסולם, סימן שצה עמ' קיז) על הפסוק "והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו" (ישעיהו ד, ג) נאמר:

כל אינון דאשתארו בארעא קדישא דישראל, דינא דלהון כירושלים וכציון לכל דבר (כל אלו שנשארו בארץ ישראל הקדושה, דינם כירושלים וכציון לכל דבר). מלמד דכל ארץ ישראל בכלל ירושלים היא, ממשמע דכתיב "וכי תבאו אל הארץ" (ויקרא יט, כג) הכל בכלל.

ה. האבני נזר - בנוסף למצווה ישנה סברה שראוי לגור במקום מקודש

האבני נזר (שו"ת, י"ד סימן תנד) מבאר שיש במצות ישיבת ארץ ישראל וירושלים שלשה עניינים: מצות הישיבה בארץ ישראל, קיום המצוות התלויות בארץ והסברה לדור במקום מקודש. היחס בין ארץ ישראל לירושלים אינו זהה בשלושת העניינים:

1. מצות עשה של ישיבת ארץ ישראל - בזה אין חילוק בין ארץ ישראל לירושלים, ומצווה זו נוהגת רק במקום שכבשו עולי בבל (שם סעיף סב אות ג וכן משמע בסוף סעיף לז). לדעת רוב הפוסקים שקדושה שניה קידשה לעתיד לבוא, היא מצווה מדאורייתא. לסוברים שלא קידשה לעתיד לבוא, המצווה כיום היא מדרבנן (סעיף סב אות ג וסעיף לט).

2. קיום המצוות התלויות בארץ - בזה יש יתרון לירושלים על שאר ארץ ישראל, בזמן המקדש בלבד, משום שיש בה מצוות יתירות כאכילת קדשים קלים, מעשר שני ותפילה בבית המקדש. לסוברים שקדושה שניה לא קידשה לעתיד לבוא, מצות

42. ראה: תוספות נדרים יא, א ד"ה והתניא - "כמו שירושלים קדוש יותר מכל ארץ ישראל". זו גם לשון הרמב"ם (בית הבחירה פ"ז הי"ד): "ירושלים מקודשת משאר העיירות המוקפות חומה".

43. לנתיבות ישראל, ח"א, ירושלים תשכ"ז, "והנצח זו ירושלים", עמ' 139. דיוק זה צ"ע לענ"ד, ולכן שיניתי וכתבתי את הלשון שנאמרה בראשונים ולא בחז"ל, שהרי במסכת כלים לא נאמר "ירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל" אלא "לפנים מן החומה (=ירושלים) מקודש מהם (מעירות המוקפות חומה)". ועוד, האם נאמר "ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות", במשמעות של מ"ם המוצא והיחס, מתוך כל הארצות שבחוצה לארץ מקודשת ארץ ישראל? וצ"ע! ראה עוד בסעיף יב.

ישיבת הארץ כיום היא מדרבנן, ומקומות שלא נכבשו על ידי עולי בבל אין נוהגות בהן המצוות התלויות בארץ.

3. **מסתבר לדור במקום מקודש וקדוש לשכינה** - מצד הסברה יש עדיפות לגור במקום בו הקב"ה בעצמו משגיח על האדם, מקום אשר בו השכינה שורה, "ארץ אשר... עיני ה' אלקיך בה מְרַשֵׁית השנה ועד אחרית שנה" (דברים יא, יב), מאשר לגור במקום שהוא תחת שלטון זרים, שר או כוכב. מצד זה מצווה לגור בירושלים יותר מבשאר ארץ ישראל אפילו בזמן הזה, משום קדושת מקדש וירושלים. ואפילו לסוברים כי קדושת ירושלים בטלה עם החורבן, עדיף מסברה לגור בירושלים מקום בו גרו אדם ונות, ושבּו עקד אברהם אבינו את יצחק בנו על גבי המזבח.

המסקנה העולה מדבריו בנימוק האחרון היא שהעדיפות שיש ליושב בירושלים יותר משאר ארץ ישראל אינה מצווה אלא סברה⁴⁴, ולדעתו הלכה זו נאמרה רק באדם צדיק או באדם "הטפל לצדיק".

הסבר זה צ"ע מכמה סיבות:

1. בספר יישוב ארץ ישראל (הרב י"ז מינצברג, סימן א עמ' כא, סימן ב עמ' לה) השיג על סברה זו, שחילקה את מצות ישיבת ארץ ישראל לשלשה עניינים, וטען שמצות ישיבת ארץ ישראל אינה תלויה במחלוקת האם קדושה ראשונה קידשה לשעתה או קידשה לעתיד לבוא, או במקומות שבהם מקיימים את המצוות התלויות בארץ (כיבוש עולי בבל), מכיוון שדעת הרמב"ן והכפתור ופרח (פ"י) שמצות ישיבת ארץ ישראל ודין "הכל מעלין" נוהגים גם בגבולות עולי מצרים, וקיומם הוא בגלל קדושת הארץ ולא בגלל המצוות התלויות בארץ⁴⁵.

44. אחרונים נוספים כתבו מדעתם סברה זו. הרב כתריאל פ' טכורש (הדרת אפרים, ארץ ישראל תשל"ד, ח"ב, הדרן יז עמ' קא) הסביר שדין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים" אינו מצד המצווה לשבת בארץ ישראל, מפני שהדין הוא שכופין גם על ישיבה בירושלים, שעל זה אין שום מצווה מן תורה, אלא על כורחנו זה מצד מעלת הקדושה שבמקום, לפי שראוי לאדם לגור במקום קדוש יותר. הרב ח"ד הלוי (עשה לך רב, תל אביב תשמ"ט, ח"ט סימן לה עמ' קיז) טען שדין "הכל מעלין לארץ ישראל" ודין "הכל מעלין לירושלים" נובעים משורשים שונים: חיוב "הכל מעלין" הוא מצווה המפורשת בתורה לדעת הרמב"ן וסיעתו, וכל הדינים המתייחסים לעלייה וישיבת ארץ ישראל הם מן התורה. לעומת זה, לישיבה בירושלים אין מקור בתורה ואף לא רמז, וכל עיקר דין "הכל מעלין לירושלים" נובע מקדושתה בלבד. לכן, אין בכך חיוב או מצווה אפילו מדרבנן להתיישב בירושלים דווקא, אלא זהו דין בענייני אישות. גם סברה היא שאין חיוב על כולם לגור בירושלים: וכי נשאר את כל ארץ ישראל ריקה מיושבים? אלא מי שחשקה נפשו להתקדש בקדושת ירושלים כופה את אשתו, ולהיפך.

45. ועיין במאמרו של הרב יעקב אריאל (ש"ת באהלה של תורה, ח"ג סימן ב, סעיפים ז-ח, עמ' 35-41) העוסק מתוך כך במצות יישוב הארץ בחבל עזה ובחבל ימית, לאור זה שלא היו בכיבוש עולי בבל, ואינם חייבים בשלמות במצוות התלויות בארץ.

2. במשנה מדובר בכל אדם, הן בעלייה לארץ ישראל והן בעלייה לירושלים - "אחד האנשים ואחד הנשים". לדעת האבני נזר, שבירושלים מדובר רק באדם צדיק או באדם "הטפל לצדיק", היתה המשנה צריכה לכתוב חילוק זה.

ו. המהר"ם מרוטנבורג - "הכל מעלין" נוהג בזמן הזה באופן חלקי

שיטתו של המהר"ם מתבררת מתשובה שכתב, ושהובאה גם בדברי הרא"ש⁴⁶:

אשר שאלתם על ראובן האומר לעלות לארץ ישראל ולא אשתו אומרת שלא לעלות. הלוא ידעתם דבהא אמרו בפרק בתרא דכתובות (ק', ב) "תצא שלא בכתובה". ועל כי ראיתי שיש בני אדם באין לחלק בין בזמן הבית בין בזמן הזה, צריך אני לבאר דאין לחלק בזה. דהא אמרינן בירושלמי בשלהי מסכת כתובות (פ"ג ה"א): "הוא רוצה לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה כופין אותה לעלות. היא רוצה והוא אינו רוצה אין כופין אותה". וקשיא לן: והא תניא בפרק בתרא דכתובות (ק', ב) תרוויהו או אותו או אותה איזה מהן [שירצה] שמעכב? אלא נראה לן דברייתא דכתובות בזמן שישראל שרויין על אדמתן, וההיא דירושלמי בזמן הזה... דבזה יפה כוח הבעל מכוח האשה.

בתשובה אחרת כתב⁴⁷:

ודקדקתי בירושלמי, ונראה לי דיפה כח הבעל מכח האשה. דגרס התם: "הוא רוצה לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה - כופין אותה לעלות. היא רוצה והוא אינו רוצה - אין כופין אותה" וכי'. אלמא דיפה כח הבעל מכח האשה ודלא כרבינו תם. והא דבגמרא דידן בפרק בתרא דכתובות תנן שכופין אותה לעלות כמו שכופין אותה לעלות - וי"ל דההיא מיירי בזמן שבית המקדש קיים, דאז היתה מצווה לדור טפי בירושלים מבארץ ישראל, וההיא דירושלמי⁴⁸ מיירי בזמן הזה.

במרדכי (כתובות סימן רפ, דף ט, א)⁴⁹ הובאו דברי מהר"ם בלשון הזו:

היא אומרת לעלות והוא אומר שלא לעלות - כופין אותה לעלות. ובירושלמי גרסינן "הוא רוצה לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה - כופין אותה לעלות.

46. שו"ת מהר"ם, ח"א קרימונה ש"ז, סימן קצט. התשובה נמצאת גם בח"ב כתי"י פארמא סימן עח. דבריו הובאו ברא"ש מסכת כתובות פ"ג סימן יז.

47. שו"ת מהר"ם דפוס לבוב, סימן שפו; שו"ת מהר"ח אור זרוע סימן קמז; הגהות מיימוניות הלכות אישות סימן כח.

48. במהר"ם מצויות גירסאות שונות. על הגירסאות הנוספות ראה: הרב י' שציפאנסקי, ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"א, פרק ה' סימן ג, עמ' קנד-קנה הערות 7-8.

49. דבריו הובאו בהגהות אשרי, מסכת כתובות פ"ג סימן יח.

היא רוצה והוא אינו רוצה - אין כופין [אותו לעלות]". ופירש הר"ם ז"ל דההיא דברייתא מיירי בזמן שבית המקדש קיים, דאז הוי המצווה טפי לדור בירושלים מבארץ ישראל, וירושלמי דהכא מיירי בזמן הזה. ומזה הוכיח דיפה כוח הבעל מכוח האשה, ודלא כרבינו תם.

המהר"ם מטיקטין בהגהותיו למרדכי (שם), הבין מדבריו שבזמן הזה אין מצווה לדור בירושלים, וכך כתב: "דאין חילוק בין ירושלים לשאר ארץ ישראל, שאין שם מעלות לקדושה בעונותינו... כבזמן הבית, והרי עתה כולן שווים למצווה ירושלים ושאר ארץ ישראל".

כך הבין מדברי המהר"ם גם האבני נזר (ש"ת, י"ד סימן תנד, סעיפים לג-לה) שכתב: "בזמן הזה ליכא מצווה יותר בירושלים [משאר ארץ ישראל]". אלא שהוא לשיטתו (לעיל סעיף ה) טען שגם לדעת מהר"ם מסברה טוב יותר לדור בירושלים (שהוא מקום מקודש וקדוש לשכינה). ולכן, בזמן שבית המקדש היה קיים האיש כופה את אשתו והאשה את בעלה, מכיוון שמצווה לדור בירושלים יותר משאר ארץ ישראל בגלל המצוות היתרות שבירושלים, כגון אכילת קדשים ומעשר שני, אבל בזמן הזה שאין מצווה, רק סברה שטוב לדור במקום מקודש, אם הבעל אינו ראוי האשה אינה יכולה לכפותו, שהרי יכול הוא לומר, איני ראוי ולמה אעלה בשבילך? בשלמא להיפך, כשהוא ראוי, מצווה על האשה לעלות מכיוון שהיא טפילה לבעלה שהרי רשות בעלה (אחרים) עליה (קדושין לא, ב), ולכן היא תעלה עמו לירושלים. לפיכך יפה כוח האיש מהאשה, ורק הוא כופה אותה לעלות עמו.

מאידך, הגרש"י נתאנזון (ש"ת שואל ומשיב, ח"א סימן קנא, עמ' לג, ב) טען שיש הבדל בין דברי מהר"ם שהובאו ברא"ש בין דבריו שהובאה במרדכי. מהתשובה שהובאה ברא"ש משמע שלדעת מהר"ם בזמן הזה לארץ ישראל ולירושלים אין כופין אותו אלא אותה. לעומת זאת מהמרדכי משמע שבזמן הזה לדור בירושלים את שניהם אין כופין, אבל לארץ ישראל כופין (את האשה ולא את הבעל).

לסיכום: בדעת מהר"ם ישנם שלשה הסברים:

1. המהר"ם מטיקטין הבין מדבריו שבזמן הזה אין מצווה לדור בירושלים.
2. האבני נזר הבין שגם בזמן הזה - "מסברה טוב יותר לדור בירושלים (בגלל שהוא מקום מקודש וקדוש לשכינה)", אבל רק האיש בלבד (כשהוא ראוי) כופה את אשתו לעלות עמו לירושלים.
3. הגרש"י נתאנזון הבין שלפי דברי מהר"ם שבמרדכי אין כופין בזמן הזה לעלות לירושלים (כמהר"ם מטיקטין), אבל לפי גירסת המהר"ם ברא"ש הבעל כופה את אשתו לעלות לירושלים והיא אינה כופה אותו.

ראוי לציין ששיטת מהר"ם היא שיטת יחיד. רוב הראשונים חלקו עליו ולא חילקו בין הזמן הזה לזמן הבית כסתמא דמתניתין ודלא כירושלמי (ראה: טור ושר"ע, אהע"ז סימן עה, סעיפים ד-ה)⁵⁰.

ז. בירורים בשיטות הראשונים

1. שיטת הרמב"ם

בביאור דברי הרמב"ם במצות ישיבת ארץ ישראל מצאנו שלש שיטות עקרוניות (להרחבה עיין בפרק "שיטת הרמב"ם במצות ישיבת ארץ ישראל"):

1. שהיא מצווה דרבנן⁵¹.

2. שהיא מצווה מהתורה⁵².

3. בימינו אינה מצווה לא מהתורה ולא מדרבנן⁵³.

ביד החזקה פסק הרמב"ם את כל ההלכות בגמרא ובחז"ל שנאמרו ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל, וביניהן גם את דין "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים". הרמב"ם אף נשאל במפורש⁵⁴ אם דין זה נוהג בימינו, והשיב בחיוב. לסוברים בדעתו ששיבת ארץ ישראל היא מצווה מהתורה, אין בידינו מקורות מספיקים לדעת בבירור מהי הסיבה שכופין לעלות לארץ ישראל ולירושלים, אם זה בגלל קדושתן, בגלל המצוות התלויות בארץ, או מסיבה אחרת.

לסוברים בדעתו שהיא מצווה מדרבנן, צריך לומר מסברה שזו תקנת חכמים, כדי להרבות את אוכלוסיית ארץ ישראל וירושלים ולהגדיל את היישוב היהודי בארץ (ראה לעיל סעיף ג).

לענ"ד אפשר להבין מהי הסיבה לתקנת חכמים זו מדברי הרמב"ם עצמו במקומות אחרים.

50. כדוגמא, המהר"ם גלאנטי, תלמיד מרן ר' יוסף קארו (שו"ת מהר"ם גלאנטי, סימן מד) כתב: "וברייתא שם... כתבה הרמב"ם בפסק הלכה, וכן הטור, שאין חילוק בין בזמן הזה בין בזמן הבית, כסתמא דמתניתין, לאפוקי מסברת מהר"ם מרוטנבורג ז"ל, שרצה ליישב מימרא של ירושלמי... ודחו הפוסקים חילוק זה".

51. שו"ת הרשב"ש סימנים א-ב; פאת השולחן הלכות ארץ ישראל סימן א ס"ק יד ועוד.

52. שו"ת אבני נזר, יר"ד סימן תנד סעיף ו; ארץ חמדה, ספר א, סימן ה, סעיף ט עמ' לג-לד ועוד.

53. כך הסביר בעל המגילת אסתר. שיטה זו נדחית מדברי הרמב"ם עצמו. ראה בפרק "שיטת המגילת אסתר במצות ישיבת ארץ ישראל".

54. שו"ת, מהדורת בלאו סימן שסה. במהדורת פריימן סימן קפ. התשובה מתייחסת לעלייה ממצרים לארץ ישראל.

שיטת הרמב"ם במצות קידוש החודש ועיבור השנה⁵⁵ היא שיטה מיוחדת. לדעתו, תנאי הכרחי בימינו לחלות קיום מצות קידוש החודש ועיבור השנה הוא שאנשי ארץ ישראל יקדשו את החודשים ויעברו את השנים: "ועל קביעתם אנו סומכין לא על חשבוננו (בני חר"ל), ואין חשבוננו אלא לגילויי מלתא".

וכתב עוד הרמב"ם:

אילו הנחנו למשל, שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל - חלילה לאל מלעשות זאת, לפי שכבר הבטיח שלא ימחה ולא ישרש את שארית האומה לגמרי - [ואלו הנחנו ש]לא יהיה שם בית דין, ולא יהיה בחוצה לארץ בית דין שנסמך בארץ ישראל - הרי חשבוננו זה לא היה מועיל לנו כלל בשום אופן.

מבואר בדבריו שתמיד, גם בתקופת הגלות, חייב להיות ישוב בארץ ישראל, כיוון שאם חס וחלילה לא יהיו יהודים בארץ ישראל, משמעות הדבר כליון האומה ומחייית עם ישראל. לפי זה מובן מדוע תיקנו חכמים "הכל מעלין לארץ ישראל" - כדי שירבו יהודים בארץ ישראל, ויגדל היישוב בארץ, ולא ימחה עם ישראל.

הסבר זה מבאר מדוע מעלין לארץ ישראל, אבל לא נתבאר מדוע מעלין לירושלים. אולם הדבר יתבאר על פי מה שכתב הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (פ"ו הט"ז):

ולמה אני אומר במקדש וירושלים שקדושה ראשונה קדושתן לעתיד לבוא, ובקדושת שאר ארץ ישראל לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדושה לעתיד לבוא? לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה... אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כבוש רבים, וכיוון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה מן המעשרות ומן השביעית, שהרי אינה מן ארץ ישראל.

לפי זה, מעלין לירושלים בגלל קדושת השכינה שבתוכה שלא בטלה, ובגלל קדושה זו רצו חכמים שיגורו בירושלים.

לסוברים בדעת הרמב"ם שכיום אין מצווה (מגילת אסתר) הסביר הגר"ש זואנר (שר"ת שבט הלוי, אהע"ז ח"ג, סימן רא, ג):

צריך לומר הא דמעלין הוא מטעם קדושת ארץ ישראל. רוצה לומר קדושה, שאינה תלויה כלל אי קדושה ראשונה או שניה בטלה, אלא רוצה לומר קדושת שכינה חופף עליו כל היום. דארץ ישראל נבחרת בין אם שייכים בה

55. ספר המצוות, מ"ע קנג; הלכות קידוש החודש פ"א הלכות ח, יב-יג. הרמב"ן שם חולק ואכמ"ל. המובאות הם על פי מהדורת הרב יוסף קפאח.

מצוות התלויות היום או לא... "ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה" תמיד היא. אם כן, להרמב"ם הוא מטעם קדושת ארץ ישראל בצירוף טעם מצוות התלויות [בארץ]⁵⁶.

כלומר, מעלין לארץ ישראל משום קדושת השכינה הנמצאת בה ולירושלים משום קדושת השכינה היתירה בה.

2. שיטת תרומת הדשן

רבי ישראל איסרלין (מהרא"י) בשו"ת תרומת הדשן (פסקים סימן פח) נשאל:

אי מצווה הוא [לעלות לארץ] עתה, אפילו תלמידי חכמים, הואיל ואין לנו בעוונות קיבוץ בחורים ותלמוד תורה לשם?
דע לך דבודאי שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל, וכל שכן בעיר הקודש (ירושלים) לתועלת לעולם הבא וגם לעולם הזה.

השאלה היתה האם "מצווה" לעלות, והתשובה היא בלשון - "שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל"⁵⁷. בביאור דבריו נחלקו אחרונים. פאת השולחן (פ"א סעיף ג בית ישראל ס"ק טו) הבין שהיא מצווה - "חזינן מדברי מהרא"י, דסבירא ליה דנוהג גם עתה המצווה". לעומתו הרב ה' הנקין (שו"ת בני בני, ח"ב סימן מב, עמ' קסד) הבין ש"שבח גדול ומעלה" אינה מצווה, אלא רק מעלה לגור במקום מקודש. כך גם משמע מהפתחי תשובה בשם שו"ת מעיל צדקה (אהע"ז סימן עה ס"ק ו) שכתב: "הרמב"ן מנה זאת בכלל מצוות... גם התרומת הדשן בפסקיו סימן פח הפליג בה". הפלגה משמעותה שבח ומעלה.

לפי הסבר זה (גם אם נאמר בדעתו שהעלייה לארץ ישראל מצווה), מעלת הישיבה בארץ ישראל וירושלים היא לדור במקום מקודש, במיוחד בירושלים - "וכל שכן בעיר הקודש".

ספק זה בדברי מהרא"י, מתברר אצל תלמידו הרב יוסף ב"ר משה בספרו לקט יושר. הספר כולל מנהגים, פסקי הלכות ותשובות ששאל או ראה אצל רבו, בעל תרומת הדשן. שם (ברלין תרס"ד, ח"ב, י"ד, עמ' 85) נאמר:

כשמעתי שהניח אבי ז"ל (אביו של הרב יוסף) חיים לכל ישראל (כלומר, מת) בדרך שהלך לארץ ישראל, ולא ידוע לי אם הוא לאחר י"ב חודש או לא, ואמר לי:

56. צ"ע, שהטעם משום מצוות התלויות בארץ לא נזכר כלל ברמב"ם!

57. אמנם הש"ך (י"ד סימן קצו, כ) כתב "הלוא נודע שהשאלות שבתרומת הדשן עשה מהרא"י בעל התשובות עצמו ולא ששאלוהו אחרים כמו בפסקי כתביו", אבל דברי בעל תרומת הדשן הנ"ל הם בפסקיו ולא בשאלותיו.

אמור קדיש חודש אחד, עד שידוע לך יום מיתתו, ואף על פי שהיו אבלים בב"ה. ואיני צריך לעשות קריעה... וגם בני אינו צריך לשנות מקומו. וזכורני כשקראתי זה הדין לפני הגאון זצ"ל (מהרא"י) אמר לי: כתוב (בפסקים? או שמא - על המצבה?) **בדרך שהלך לארץ ישראל**, ולא ידעתי טעמו. ואחר כך כשלמדתי מסכת שבת פרק כל כתבי (קיה, ב) ואמר רבי יוסי - יהא חלקי עם מיתי (נ"א ממתני) בדרך מצווה, ואמרתי בלבי מסתמא זה טעמו של הגאון זצ"ל, שהוא כבוד אבי ז"ל, להודיע לעולם שמת בדרך מצווה".

מבואר שמהרא"י סובר שהעלייה לארץ ישראל היא מצווה ולא רק שבח ומעלה, כל שכן הדירה בה.

נראה לי שהסיבה לכך שמהרא"י השתמש במילים "שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל" היא מכיוון שהשאלה התייחסה לעליית תלמיד חכם, והרי לגביו כבר הביא בתשב"ץ קטן (וארשא תרל"ו סימן תקסא) את תשובת מהר"ם, שתלמיד חכם שיתבטל מלימודו אין עליו מצווה לעלות. קיימא לן שמותר לצאת מארץ ישראל לחו"ל כדי ללמוד תורה, וכל שכן שאין צריך לעלות אם ברור לו שיתבטל מלימודו. תרומת הדשן מנמק את דבריו בתשובתו הנ"ל, שהמצב בארץ ישראל קשה מבחינה חברתית והמזונות דחוקים. במצב כזה ברור שתלמיד חכם יתבטל מלימודו, ואף על פי כן, כתב שלעולה יש "שבח ומעלה". אבל דעתו העקרונית שהיא מצווה.

ח. המבי"ט - בית דין הוא הכופה

המבי"ט⁵⁸ (שר"ת, ח"א סימן קלט) נשאל: ראובן נדר שאם יהיה לו כך וכך ידור בצפת, ועתה נתקיים הדבר, ואשתו אינה רוצה לדור שם, וטוענת שכתוב בכתובה שלא יוציאנה לדור בשום מקום אחר. האם חל הנדר? והשיב:

חייב לקיים נדרו... ואף אם היינו אומרים שהכוונה היתה (כשהתנה עימה שלא יוציאנה לדור במקום אחר) גם לארץ ישראל, ויהיה התנאי חל בכלל דבר המותר - שהוא חו"ל - עם דבר איסור - תנאי שלא לעלות לארץ ישראל - אפילו הכי לא יועיל לה תנאי זה אלא לענין שלא תפסיד כתובתה, שבלא תנאי זה היתה מפסדת, כדתניא שלהי כתובות: "הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות כופין אותה לעלות, ואם לאו תצא בלא כתובה". ובתנאי זה אינה מפסדת כתובה כיוון שאינו יכול לכופה, ותצא בכתובה, ויעלה הוא וישא אחרת.

58. רבי משה בן יוסף טראני נולד בשאלוניקי בשנת ה"א ר"ס (1500) ולמד תורתו בתורכיה. המבי"ט עלה לצפת ולמד אצל המהר"י בי רב ואף הוסמך על ידו. ר' משה היה לחבר בית הדין אשר בראשותו עמד ר' יוסף קארו. לאחר פטירת מרן, התמנה המבי"ט לרב הקהילה בצפת. נפטר בשנת ה"א ש"מ (1580).

ונראה, דבין כך ובין כך כופין קודם, והדר אם לא תרצה - תצא בלא כתובה, כדתנאי 'כופין' וכו' והדר 'ואם לאו תצא' וכו'. דהוה ליה למיתני: הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות - תצא בלא כתובה. ומדקתני 'כופין' משמע דכופין קודם בדברים, ואם לא תרצה - תצא. ואם כופין הוי בשוטים, משמע דכופין אותה שתעלה עמו ותקיים גם היא מצות עלייה לארץ ישראל וכו', משום דקשין גירושין לפני המקום, ואם לאו, שבעלה אינו רוצה לכופה או אינו מועיל לה הכפייה, שהיא סרבנית - תצא שלא בכתובה, דהא דתנאי 'כופין' - אבית דין משמע דקאי, מדלא קתני 'כופה אותה' אלא 'כופין'.

ונראה טעמא דכופין אותה בית דין אף על גב דאין כופין לכל מי שהוא עומד בחוצה לארץ שיעלה לארץ ישראל, משום דהויא כמצווה שמתן שכרה בצידה מצד המעלות שבה, שאין כופין עליה, וגם שלב כל אדם נוקפו אם יוכל להתפרנס בה ולא יצטרך לחזור ולצאת בשביל מזונותיו, שמוותר לצאת מארץ ישראל, ויש בזה כמו פיקוח נפש, ולכך אין כופין בית דין עלייה. ואפילו הכי זה שאומר לעלות... והיא אינה רוצה, כופין אותה, שהוא חייב במזונותיה ויסתיע מלמעלה, בשומר מצווה לא ידע דבר רע. ואם אינה רוצה ואינה שומעת תצא שלא בכתובה. וגם אם היתה רוצה לעלות והוא אינו רוצה, אף על פי שהוא אינו תלוי בה, כיוון שהיא רוצה, יתן לה כתובתה.

והכא (במקרה של ראובן שהתנה עם אשתו שלא יוציאנה לדור במקום אחר) שהתנה - כופין אותה בבית דין... שהתנאי אינו מועיל לה אלא לגבי בעלה, שאינו יכול לכופה, לא לגבי בית דין...

למדנו מדבריו, שהדין שהכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין, אינה זכות של הבעל או של האשה הנובעת מקשר הנישואין שביניהם, כמו הדין ששנינו במשנה הקודמת (כתובות פ"ג מ"י) "שלוש ארצות לנישואין, ואין מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך, אבל באותה ארץ מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך", שבעיקרו כל צד יכול לדרוש זאת בגלל הנישואין. הדין שמעלין לארץ ישראל שונה ויש חיוב על בית הדין לדאוג שיעלו לארץ ישראל בשל קדושת הארץ.

הרב ש"ב ורנר (משפטי שמואל סימן כ סעיף ה, עמ' קא-קב) הסביר את דבריו. כפייה זו לעלות לארץ ישראל שתי פנים יש בה: 1) כפיית הבעל מצד תנאי הנישואין "שעל מנת כן נשאה, אף על פי שלא פירש" (שר"ע אהע"ז עה, א). כיוון שמשנישאו על האשה להתלוות לבעלה ולהיות עמו, ומגדר חיובי אישות מחויבת היא ללכת אחריו לארץ ישראל, וכן כשהאשה רוצה לעלות - חייב הבעל להתלוות לאשתו ולחיות עמה שם. אלא שבנישואין - בכל מקום שנתקיימו, יש מעין תנאי, שיש זכות לכל אחד מהצדדים לדרוש לעלות לארץ ישראל, ולגבי ארץ ישראל הוי כאילו התנו ש"על מנת

כן נישאר⁵⁹, שיוכלו תמיד לעקור דירתם לארץ ישראל⁵⁹. (2) כפיית בית הדין מצד המצווה שבעלייה זו. גם כשהבעל התנה במפורש שלא להוציאה ממקומה לשום מקום, ובתנאי זה ויתר על זכות העלייה מגדר תנאי הנישואין, ולכן אין באפשרותו לכפות את אשתו לעלות, עדיין יכולים בית דין לכופה מצד המצווה. המב"ט דייק זאת מהברייתא בגמרא שנקטה לשון "כופין אותה לעלות" - מדלא קתני "כופה אותה" אלא "כופין", משמע שעל בית דין מדובר.

לפי זה, בית דין כופין רק בעלייה לארץ ישראל שהיא מצווה, אבל בדין שמוציאין מעיר לעיר ומכפר לכפר, שבעיקרו הוא זכות שיש לאחד כלפי השני, לא מצאנו שבית דין יכפה, כמו שנתבאר לעיל. כמו כן מדברי המב"ט עולה כי הכפייה לעלות לארץ ישראל היא בגלל מצות ישיבת ארץ ישראל.

החידוש בדבריו הוא התשובה לשאלה מדוע אין בית הדין כופין את הדרים בחו"ל לעלות לארץ ישראל. הוא נותן לכך שני הסברים: (1) משום שהיא כמצווה שמתן שכרה בצידה מצד המעלות שבה. (2) הפרנסה בארץ ישראל אינה בטוחה, ויש בזה כמו פיקוח נפש, ואנו חוששים שהעולה יצטרך לצאת לחו"ל בגלל קשיי פרנסה⁶⁰. חשש זה אינו קיים עבור האישה כשהבעל מתחייב לפרנס אותה (שהרי הוא החייב במזונותיה), ולכן בית הדין כופה אותה לעלות.

59. לפי זה, הנאמר בסעיפים ד-ה בש"ע (שם): "אמר האיש לעלות לארץ ישראל" וכו', זהו עם הנאמר בסעיף א ה"ל, כשדורש לקיים את תנאי הנישואין לדור באותו מקום עליו הותנה עם הנישואין "אף על פי שלא פירש". לפי זה, אם זכות העלייה לארץ ישראל היא מגדר תנאי הנישואין "שעל מנת כן נישאר", ברור שעל זכות זאת מועיל ויתור מפורש בהסכמת הצדדים, והיה הבל יסודי בין נישאו בחו"ל לבין נישאו בארץ ישראל והסכימו לצאת. עיין שם בדבריו ואכמ"ל.

60. הרב ר"ז מינצברג (ספר מצות יישוב ארץ ישראל, סימן א עמ' ל) הקשה: טעמו אינו עולה יפה על פי הבבלי, כיוון שגם כשהאשה רוצה לעלות כופין אותו, ורק בירושלמי אמרו דיפה כוח הבעל מכוח האשה?

ראוי לציין שישנם אחרונים שחלקו על המב"ט. בספר "נתיבות משפט" (לרב חיים אלגאזי, ספר משרים, נתיב כג עמ' רמד, ב) הקשה עליו, "מאי ריהטייהו דבית הדין לכופה?" בפסקי דין רבניים (כרך ה, ערעור תש"ל / 12, עמ' 100) הסבירו שלדעת המב"ט צריך לומר, שכיוון שהבעל חייב במזונותיה, והיא תלויה בו ואינה יכולה לטעון להפסד מזונות מכיוון שבעלה מפרנסה, ממילא חלה עליה מצווה זו של ישיבת ארץ ישראל, ובית דין כופין אותה על כך. אלא שמדבריו יוצא שהפירוש "כופין" שונה בין הבעל לאשה. כשהבעל רוצה לעלות והיא מסרבת הרי דינו שפי שנתבאר לעיל. כשהאשה רוצה לעלות והבעל מסרב, אי אפשר לכפות אותו בגלל דאגת הפרנסה, לפיכך צריך לומר שאין הכוונה שבית הדין כופין אותו לקיים את המצווה לעלות לארץ ישראל, אלא כופין או מחייבין אותו לגרש, וכמו שכתוב "יוציא ויתן כתובה", ופשוט הדברים אינו משמע כן.

ההפלאה (כתובות קי, ב ד"ה ת"ר הוא אומר) כתב בעניין היציאה מארץ ישראל לחו"ל: "ואם התנה תנאו קיים. דלא הוי ליה כמתנה על מה שכתוב בתורה, כיוון שאינו מפורש בתורה...". מפורש שם שחולק הוא על המב"ט, ואכמ"ל. כך משמע גם מהמהרש"א שם. ועיין עוד בשיטה מקובצת בשם הרא"ש. לבירור דברי ההפלאה ראה: פסקי דין רבניים, ח"ה, תיק 4490 / תשי"ז, עמ' 30-31. שם, תיק 9865 / תשכ"א, עמ' 50.

ט. האם מעלין לשכונות החדשות בירושלים?

כשנבנו השכונות החדשות מחוץ לחומות, כגון: נחלת שבעה, בית יעקב ומאה שערים, התעוררה השאלה - האם דינן של שכונות אלה כירושלים לכל דבר או לא? האם כופים לעלות רק לירושלים שבין החומות, כיוון שהיא בלבד נתקדשה בקדושה היתרה, או גם לירושלים החדשה? ניסח זאת אז הגאון הירושלמי רבי עקיבא יוסף שלזינגר⁶¹:

לכאורה לעניין הכל מעלין לירושלים, משמע שכל שבעיבורו של עיר ונחשב לירושלים היא כירושלים, כיוון דסמוך אל המקום, כמו שנחשב לגבי עירובין (עירובין ס, ב) הכי נמי בזה, ולא תליא במחיצות, וזעת צ"ע להלכה.

שאלה זו נידונה בימינו בבתי דין רבניים, בסכסוכים בין בעל לאשתו כשאחד מהם רוצה לגור בירושלים והשני מסרב. בדיון שהתקיים בנושא זה טען הגר"י אליעזרוב (פסקי בתי דין רבניים (להלן פסד"ר) כרך יד חוברת 7 תיק 7636/ מסל, עמ' 208):

הדעת נוטה דמקום שלא נתקדש בקדושת ירושלים אין יכול לכופה לעלות מארץ ישראל לאותו מקום, דתליא בפשיטות בקדושת ירושלים, ולא במה שהוא סמוך ונראה.

נראה, שהדבר תלוי בשיטות הראשונים והאחרונים שהובאו לעיל: לדעת התשב"ץ (לעיל סעיף ב) - שכופין לעלות לארץ ישראל בגלל המצוות הנוהגות בה ולירושלים בגלל המצוות היתרות הנובעות מקדושתה, שלא בטלה - מעלין לירושלים המקודשת בלבד ולא לשכונות החדשות שמחוץ לחומה. ואילו לדעת החתם סופר (לעיל סעיף א'), דין "הכל מעלין לירושלים" הוא מפני קדושתה העצמית. לפי זה⁶², קדושת העיר והמקדש אינה תלויה בקדושת המצוות, אלא בקדושתה העצמית של ירושלים מקדמת דנא, שקיימת גם היום; ואפשר שהדבר אמור לגבי ירושלים בכללותה, שכל ששם ירושלים קרוי עליה יש לה קדושה עצמית. בספר הר הקודש⁶³ הוסיף שהחתם סופר (סימן רג) הסביר שמעלת ישיבת ירושלים היא מפני שסמוכה למקום המקדש ששם שער השמים - "אבל בירושלים גופיה לדור סמוך לקדושת הר אלקים חורבה בחורבנה אפילו, אשרי הזוכה". לפיכך, הוא הדין לשכונות החדשות, ששיבתן עדיפה על שאר ארץ ישראל, מפני שהן סמוכות לשער השמים.

61. מחבר ספר לב העברי, "משנתו של רבי עקיבא - שו"ת פסקים והלכות", סימן יז, עמ' כו, בסוף ספר הר הקודש.

62. הרב א' ריגר, נשמה של שבת [ספר זכרון], תברון תשנ"ט, במאמר "הכל מעלין לירושלים", עמ' 465-464.

63. הרב משה נחום שפירא, בחלק "משנתו של רבי עקיבא - שו"ת פסקים והלכות", סימן יז, עמ' כו הערה ז.

רוב האחרונים בימינו סוברים שכופין גם לעלות לשכונות החדשות בירושלים. להלן נביא מדבריהם:

1. בספר שבט מיהודה⁶⁴, פשט ספק זה מדיוק במשנה. במסכת כלים (פ"א מ"ו-ח) נאמר שקדושת ירושלים גדולה יותר מקדושת ארץ ישראל. והנה במשנה (שם) לא נזכר כלל שם העיר ירושלים. הלשון במשנה הוא: "לפנים מן החומה... שאוכלים שם קודשים קלים ומעשר שני", ומדוע לא הזכירה המשנה במפורש את שם ירושלים?

מאידך, ידוע לנו ממקורות שונים בחז"ל שבתחום העיר ירושלים היו איזורים מחוץ לחומה שגרו בהם יהודים, ושכונות אלו היו חלק מירושלים. מצאנו בחז"ל את הלשון "בפרווארי ירושלים", (חלה פ"ד מ"א; גיטין ח, ב) כשהכוונה לאיזורים שבעיר, שמפני שהיו מחוץ לחומה נקראו פרווארים⁶⁵.

מכאן ששני מושגים לפנינו: (א) דיני המקדש, שיש להם קשר לירושלים, (ב) דיני ירושלים, המיוחדים לעיר ירושלים. המשנה בכלים, העוסקת ב"עשר קדושות זו למעלה מזו", דנה בקדושות הקשורות למקדש, לקורבנות ולאכילת קודשים קלים ומעשר שני. מסיבה זו לא הזכירה המשנה את ירושלים, כדי שלא נטעה בדין אכילתם של קדשים קלים ומעשר שני שנאכלים בכל רחבי העיר ירושלים, והרי אין הדין כן - שלא הותרו אלא לפנים מן החומה.

המונח "ירושלים" מתייחס לעיר ירושלים, שהיא מטרופולין ועיר הבירה של ארץ ישראל, ופלטרין של הקב"ה. חשיבות המגורים בירושלים מחוץ לחומה הוא מפני שהדינים המיוחדים בירושלים (שאינם קשורים לענייני המקדש) שייכים בכל השכונות המחוברות לעיר⁶⁶.

2. הישכיל עבדי⁶⁷ טען, שלמרות שיש הבדל בין ירושלים שבתוך החומה לשכונות החדשות, השכונות החדשות מקודשות יותר משאר ערי ארץ ישראל, מכיוון שסוף סוף נטפלים אליה, ומכיוון שכל הקרוב אל הקודש הוא יותר קדוש מהרחוק. לכן פשוט שירושלים החדשה, הקרובה לירושלים העתיקה יותר משאר הערים בארץ

64. הרב איסר יהודה אונטרמן, ירושלים תשמ"ד, שער חמישי "קדושת ארץ ישראל, ירושלים והמקדש", סעיף ד עמ' תצד-תצו.

65. ומזה שאמרו במשנה (חלה פ"ד מ"א) "הקונה בסוריא כקונה בפרוור שבירושלים" ולא אמרו סתם כקונה בארץ ישראל אנו למדים, שגם לפרוורים של ירושלים היתה חשיבות מיוחדת.

66. הוא טען על פי דברי החתם סופר (לעיל סעיף א'2) שהסביר שמעלתה של ירושלים על ארץ ישראל בגלל קדושתה העליונה הנצחית כי היא שער השמים, "לפי זה אף אילו הרסו האויבים את כל החומות עד היסוד, קדושת ירושלים לא זזה ממקומה".

67. הרב עובדיה הדאיה, שו"ת, ח"ו, אהע"ז סימן יז סעיף א.

ישראל, מעולה בקדושתה יותר משאר הערים בארץ ישראל; וכיוון שכן, דנים בה את ההלכה של "הכל מעלין לירושלים".

סברה זו מצאתי גם בספר מועדים וזמנים השלם⁶⁸. אמנם לדעתו, אין בשכונות החדשות שבירושלים קדושה יותר משאר ערי ישראל. אולם למרות זאת פסק שכופין לעלות לשכונות הללו, בגלל שהן קרובות לבית המקדש ולירושלים עיר הקודש, ועל ידי כך יכול הוא להגיע בקלות למקומות הקדושים ולהתפלל שם.

3. נראה לענ"ד לומר דבר נוסף, על פי ההסבר של פאת השולחן ש"הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים" זו תקנת חכמים כדי להגדיל את היישוב היהודי בארץ ישראל ובירושלים. מדבריו ניתן להסיק שמעלין גם לשכונות החדשות בירושלים, מפני שאיכלוס השכונות החדשות ביהודים הבאים משאר חלקי הארץ מחזק את התושבים הגרים בין החומות, הן מבחינה בטחונות והן מבחינה כלכלית. סברה זו מצאתי שקדם לי וכתבה הרב נחום שפירא⁶⁹:

לדעת האחרונים (פאת השולחן ועוד) ש"הכל מעלין" הוא כדי להרבות יישוב ארץ ישראל ויישוב ירושלים, אם כן כל ירושלים החדשה בכלל "הכל מעלין", דעל ידי זה מתרבה ומתחזק היישוב בירושלים עצמה⁷⁰.

סברה זו נמצאת באחרונים נוספים. בספר עיר הקדש והמקדש (ח"ג, פרק טו סעיף ג, עמ' ר-רא) הסביר, שגם אדם היושב בפרברי העיר מיישב את העיר ירושלים, שכן בהיותו קשור אל כללות יישובה וקשור בעניינים כלליים אל העיר, הוא מיישב את העיר ונחשב ליושב ירושלים. והוא מוסיף (ח"ג, פ"א סעיף ז, עמ' קסח-קסט), שמצאנו בתנ"ך ובחז"ל שהשם "ירושלים" מתייחס גם ליישוב שמחוץ לחומה. עיין שם בדבריו.

גם בספר היכלי דוד (הרב דוד כהן, ירושלים תשנ"ג, ח"ב, פרק ח עמ' 433) הסביר, שהשיבה בשאר חלקי ירושלים תורמת לשמירתה של העיר שבתוך החומה. והוסיף,

68. הרב משה שטרנבוך, ח"ה, ליקוטי הערות ח"ה, ירושלים תשמ"א, סימן שמח עמ' פז.

69. הר הקודש, עמ' קכו, בחלק "משנתו של רבי עקיבא - שו"ת פסקים והלכות", סימן יז, עמ' כו הערה ז.

70. לפי זה, מדויקת לשון הברייתא (גיטין ח, ב) שאמרה "הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים": כשם שפרוארי (שכונות) ירושלים מחזקים את יישובה של העיר, כך היישוב (קנין הבתים והשדות) בסוריא מחזק את היישוב בארץ ישראל, והוא כעורף לחזית. לכן דקדקו ואמרו "משום יישוב ארץ ישראל לא גזר רבנן" ולא אמרו משום יישוב סוריא, שהיישוב בסוריא עיקרו ומטרתו לשם יישוב ארץ ישראל ולא לשם יישוב סוריא עצמה. וכן כתבו: הרב מרדכי זק"ש, מילי דמרדכי על הרמב"ם, ירושלים תש"ס, ח"ב, הלכות שבת פ"ו ה"א עמ' מה; הרב אהוד שפירא, "קנין בתים בירושלים ובפרבריה", בלכתך בדרך, ישיבת כרם ביבנה (סיון-תמוז תשנ"א), עמ' 61. קדם להם הרב דוד פארדו, בפירושו חסדי דוד על התוספתא (כלים בבא קמא פ"א ה"ה, עמ' ד) שכתב: "משום דקרובה לארץ ישראל התירו ועשאוה כארץ ישראל". אלא שדחה הסבר זה מכיוון שבסוגיה בגיטין (ח, ב) נאמר במפורש שהלכה זו היא כמו המאן דאמר כיבוש יחיד שמיא כיבוש.

שלעתיד לבוא מקומות ושכונות אלה יתקדשו בקדושת ירושלים, כדברי זכריה (ב, ח):
"פרזות תשב ירושלים מרוב אדם ובהמה בתוכה".

כך פסק גם הגרש"ז אויערבך. הרב אביגדור נבנצל במכתב אלי מתאריך כ"ו אייר תשס"ד כתב: "גם אדמו"ר זלה"ה פסק בזמן שהעיר העתיקה היתה ביד הירדנים, ולא היה יכול אדם להגיע בקלות למקומות הקדושים, דיכול הבעל לכופ את אשתו לעלות לעיר החדשה. אחר שסולקו הירדנים שאלתיו אם עכשיו יוכל הבעל לכופ את אשתו לעבור מהעיר החדשה לעיר העתיקה, וענה בחיוב".

י. סיכום

לסיכום, מצאנו מספר הסברים לדין "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים":

1. דין זה הוא מהתורה ונובע ממצות ישיבת ארץ ישראל (שהיא נובעת מקדושתה). וכשם שארץ ישראל מקודשת מחו"ל כך ירושלים מקודשת מארץ ישראל (רמב"ן, רשב"ש, מהרי"ט, הר"י עמדין, חתם סופר ועוד).

2. דין זה הוא מדרבנן. מעלין לארץ ישראל בגלל המצוות הנוהגות בה, ו"מעלין לירושלים" בגלל המצוות היתרות בה. המצוות התלויות בארץ בזמן הזה נוהגות מדרבנן ולכן מעלין לארץ ישראל מדרבנן. "מעלין לירושלים" בגלל מעלת המצוות המיוחדות לה (תשב"ץ).

3. דין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים" הוא תקנת חכמים. חז"ל רצו שהישוב בארץ ישראל ובירושלים יגדל ויתרבה באוכלוסין (ר"ת, פאת השולחן, חכמת אדם, ארץ חמדה ועוד), או מפני שהיא ארץ ועיר מולדתנו (הרב טוקצינסקי).

4. דין זה נובע מסברה, שראוי לדור במקום מקודש (אבני נזר ועוד).

5. בית דין כופה לעלות לארץ ישראל בגלל מצות ישיבת ארץ ישראל (מבי"ט).

יא. נספח - האם כופין על מצווה קיומית?

היו אחרונים שחידשו שאמנם מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה אבל אינה מצווה חיובית אלא קיומית⁷¹. כלומר, זו מצווה שאין חייבים לקיימה, לפיכך אין ביטולה נחשב עוון, אלא העולה לארץ ישראל מקיים מצווה ומקבל שכר על כך. המסקנה מהסבר זה היא, שאין חובה על בני חו"ל לעלות ולגור בארץ ישראל, ובזמן

71. ראה בפרק "מצות ישיבת ארץ ישראל - מצווה חיובית או קיומית".

ישיבתם שם אינם עוברים איסור, ואילו העולה לארץ ישראל וגר בה - מקיים מצווה בישיבתה. חידוש זה נמצא בדבריהם של כמה מגדולי האחרונים, וביניהם האבני נזר (ש"ת, י"ד סימן תנד בסופו, סעיפים סא-סג). זו לשונו:

ואף שדנו האישה כמורדת אם אינה רוצה לעלות עמו, הלא גם אם אינה רוצה לעלות מארץ ישראל לירושלים דינה כמורדת, אף שזה ודאי אין חיוב, כל שכן בזה, שאחר שיעלה שם יקיים המצווה דישיבת ארץ ישראל.

בדברים אלו עונה האבני נזר על קושיה שהקשה הוא עצמו על שיטתו. אם מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה קיומית, מדוע כופין לעלות לארץ ישראל, ומדוע אי קיומה גורם מצב של גירושין והפסד כתובה? והוא עונה, שדין הכל מעלין אינו משום מצות ישיבת ארץ ישראל, שהרי אותו דין נאמר גם בארץ ישראל לגבי ירושלים, "הכל מעלין לירושלים", ואין מצווה מיוחדת לשבת בירושלים. לכן מסתבר שדין הכפייה נובע מחיובי האיש לאשתו ומחיובי האשה לבעלה.

לפי הנאמר לעיל, תלוי תירוצו בשיטות השונות. לרמב"ן, דין "הכל מעלין" הוא מדאורייתא כמו שנתבאר בסעיף א'. לתשב"ץ הוא מדרבנן, ומדבריו למדנו ש"כופין לעלות" אף שזו מצווה מדרבנן. ולכאורה קשה על האבני נזר אליבא דהתשב"ץ: אם על קיום מצווה דרבנן כופין - קל וחומר שנכפה על קיום מצווה מדאורייתא, אף שהיא קיומית, ומה היא קושייתו? אכן, היה מקום לחלק ולומר, שאין זה דין דרבנן רגיל. גם לשיטות הסוברות שבזמן הזה מצוות התלויות בארץ נוהגות מדרבנן⁷², הרי במקורן הן מדאורייתא, ורק בגלל שחסרים תנאים לקיומם, כמו "ביאת כולכם" או מהסיבה ש"קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא", הן מדרבנן. ואם כן אין ללמוד מכאן קל וחומר לכל מצווה אחרת, אלא ניתן לומר שכופין רק במצווה חיובית שלפחות במקורה היא מדאורייתא, ואין כופין במצווה קיומית.

ואולם, על פי שיטות רבינו תם ופאת השולחן, הסוברים ש"הכל מעלין" הוא מתקנת חכמים, ודאי נוכל לשאול על האבני נזר: אם על קיום תקנת חכמים כופין, קל וחומר שנכפה על קיום מצווה מדאורייתא, אף שהיא קיומית, ומהי קושייתו? אלא יש לחלק, שחכמים תיקנו כך מלכתחילה, כדי לחזק את היישוב בארץ ישראל ובירושלים, שיכול כל אחד לכפות את זוגו לכך, מה שאין כן במצווה קיומית, שאי אפשר לכפות עליה. הרי משמעות המושג מצווה קיומית היא שהיא תלויה ברצונו של האדם, ולכן לא שייכת בה כפייה.

72. האם כופין על מצווה דרבנן? הראשונים נחלקו בזה. ראה תוספות כתובות פו, א ד"ה "פריעת", תוספות בבא בתרא ח, ב ד"ה "אכפיה" ועוד. דן בזה השדי חמד, מערכת כף (כפייה) כלל לט, מהדורת בית הסופר, ח"ג עמ' 194 - 196. אבל אין בדברים אלה כל שייכות לנידון דידן כי בהלכה שכופין לעלות לארץ ישראל ישנם שני ענינים, כפייה על מצווה, ובנוסף גירושין בין בני הזוג.

לכן תירוץ האבני נזר כי דין "הכל מעלין" נובע מחיובי איש לאישתו ואישה לבעלה, והוכחתו מדין "הכל מעלין לירושלים", אינו מוכרת. דין זה נובע ממצות ישיבת ארץ ישראל, בין אם היא מצווה דרבנן או תקנת חכמים.

יב. מכתבים ותגובות⁷³

1. מכתב מהרב יעקב אריאל, רב העיר רמת גן

בס"ד י"א אדר תשס"א

לכבוד

הרב יעקב זיסברג שליט"א

שלום וברכה וכל טוב סלה

קבלתי את קונטרסך בעניין מעלין לארץ ישראל וירושלים, שהוא מלא וגדוש במובאות חשובות ורבות ובסברות ישרות, והנני מאחל לך שתמשיך להעמיק ולהרחיב בבירור מצות יישוב ארץ ישראל בימינו, כי בירור זה הוא לענ"ד הוא המפתח לכל אחיזתנו בארצנו. אם מקור סמכותנו לאחיזה זו היא תורתנו הקדושה כל ההתייחסות היא שונה, היא ערכית, היא מחייבת, היא מצדיקה את אחיזתנו מבחינה מוסרית.

לא הספקתי לעבור על כל החומר הרב רק מקופיא, ואתייחס לשאלותיך.

א. ירושלים מקודשת מתוך ארץ ישראל

מו"ר הרצי"ה זצ"ל כתב בביאורו של הביטוי "ירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל", שאין הכוונה למ"ם היתרון, דהיינו: מקודשת יותר מכל ארץ ישראל, אלא למ"ם היחס, דהיינו: שירושלים מקודשת מתוך כל ארץ ישראל ומכוחה. הערת על כך שביטוי זה כלל לא מופיע במשנה, והוספת והקשית, שגם כתוב שם שארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, וודאי שאין הכוונה לומר שארץ ישראל מקודשת מכוחה של חו"ל.

נראה לענ"ד שמו"ר הרצי"ה קוק זצ"ל אכן לא ציטט במדויק את הביטוי "ירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל" אלא הסתפק בנוסח השגור בלשונו. אולם הרעיון הוא אותו רעיון. גם לפי הנוסח המדויק (כלים פ"א מ"ח): "לפנים מן החומה מקודש מהם" - הכוונה היא שירושלים מקודשת מהם - לא במ"ם היתרון אלא במ"ם המוצא, דהיינו: שירושלים מקודשת מכוחן של הערים המוקפות חומה, והערים

73. פרק זה התפרסם בגירסתו הראשונה בצהר ט (חורף תשס"ג). בעקבותיו התפרסמו בגליון י (אביב תשס"ג) מספר תגובות, שהובאו כאן.

המוקפות חומה מקודשות מכוח ארץ ישראל כולה (ואכן הגר"ח מבריסק כותב שכאשר בטלה קדושת הארץ, בטלה גם קדושת הערים המוקפות חומה). אדרבה, ההבדל בסגנון מעיד על כך: לגבי ארץ ישראל נאמר (כלים פ"א מ"ח): "ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות", ואילו לגבי ירושלים נאמר שם: "לפנים מן החומה מקודש מהם". הבדל זה יכול אולי ללמדנו שקדושתה של ארץ ישראל היא מכוח עצמה, ואילו קדושתה של ירושלים היא מכוחה של ארץ ישראל. ויש לומר שאמנם קדושת ארץ ישראל אינה נובעת מן העולם כולו, שהרי ליתר הארצות אין קדושה כלל, ואם כן קדושתה של הארץ היא מכוח עצמה; מה שאין כן בקדושת ירושלים, שהיא תמצית קדושתה של ארץ ישראל. גם באשר לארץ ישראל, יתכן שכוונת המשנה היא לארץ ישראל המערבית, וכפי שאכן יש תוספת המקבילה למשנה זו במדרש (במדבר רבה ז, ח), שם נאמר:

מכאן נתנו חכמים מחיצות ואמרו: עשר קדושות הן, ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות... ארץ כנען מקודשת מעבר הירדן. ארץ כנען כשרה לבית שכינה, ואין עבר הירדן כשר לבית שכינה. עיר חומה מקודשת מן הארץ...

המשנה לא הזכירה מעלה זו, כי ייתכן שהכוונה במעלה הראשונה, שארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, לארץ כנען, שהיא מקודשת מיתר החלקים של ארץ ישראל כולה (עיין רש"ש שם אות יח). ובזה מיושב מדוע הזכירה המשנה (כלים שם) ביתרונה של ארץ ישראל רק את העומר, שתי הלחם והביכורים (השווה בין הגרסאות השונות שם) ולא תרומות ומעשרות, שהם מצויים יותר וחובתם מוטלת על כל אדם⁷⁴. כי המשנה מתייחסת לארץ כנען, שממערב לירדן, וההבדל בינה לבין עבר הירדן המזרחי מתבטא במצוות אלו בלבד.

לגופו של הרעיון יש להעיר מרש"י (ערכין לב, ב ד"ה וקידשום), שכתב שערים המוקפות חומה נתקדשו על ידי שתי תודות ושיר. יתירה מזאת כתב המאירי (חגיגה ג, ב ד"ה קדושה; חולין ז, ב ד"ה כיבוש; שלא כדבריו במגילה י, א), שכל ארץ ישראל התקדשה בתודות ושיר. והדברים טעונים הסבר: הרי בשתי תודות ושיר קידשו את ירושלים ולא את הערים המוקפות חומה! ובכלל, הרי אסור להוציא תודה מחוץ לירושלים! ועל כורחך צריך לומר שקדושת ערים מוקפות חומה היא קדושת מחנה ישראל, וכשקידשו את ירושלים בקדושת מחנה ישראל, קידשו גם את כל הערים המוקפות חומה באותה קדושה; אלא שירושלים, בהיותה מקור הקדושה וסמוכה ורצופה

74. הרב אביגדור נבנצל העיר כי זו דעת הר"ן בנדרים, אך לא כל המפרשים הסכימו לפירוש זה. הרב עזריאל אריאל העיר: אמנם אפשר היה לדחות דיוק זה בטענה שחייב תרומות ומעשרות נוהג אף בחו"ל (סוריא, עמון ומואב, בבל ומצרים: עי' רמב"ם הלכות תרומות פ"א ה"ו); אולם הדיוק עדיין קיים ביחס לשמיטה, שאינה נוהגת בארצות הסמוכות לארץ ישראל, אך נוהגת בעבר הירדן (עי' רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"ד הכ"ו-כח).

למקדש, קדושתה גדולה יותר. אם כן נמצא שערים המוקפות חומה נתקדשו מכוח ירושלים ולא להיפך.

והגר"ד סולובייצ'יק כותב (בשיעוריו לזכר אביו, ח"א בעניין קריאת התורה) שארץ ישראל נתקדשה מכוח קדושת המקדש. אולם זה היה בבית שני, שקיבלו רשות לבנות את המקדש ובאו תחילה לירושלים, ומשם התפשטה הקדושה לכל רחבי ארץ ישראל. לעומת זאת, בקדושה הראשונה המהלך היה הפוך: קודם קידשו את ארץ ישראל ורק אחר כך את ירושלים. ואי אפשר היה לקדש את ירושלים לפני שקידשו קודם את ארץ ישראל. ולדבריו יש לומר שקדושתה של ירושלים היא מכוחה של קדושת ארץ ישראל רק בקדושה ראשונה, בעוד שבקדושה שנייה קדושת ארץ ישראל כולה היא מכוחה של קדושת ירושלים.

יש כאן סגירת מעגל. תחילת התהליך הוא קידושה של ארץ ישראל, כשהמטרה היא ירושלים. קדושת ירושלים נמצאת בכוח בתוך ארץ ישראל, שהרי הארץ כולה מיועדת לשכינה (במדבר רבה שם). ואילו בקדושה השנייה הסדר הוא הפוך: לאחר קידוש ירושלים בפועל, ניתן להשליך את הקדושה ממנה חזרה לכל רחבי ארץ ישראל. ולכן אין צורך באותו קידוש שהיה בקדושה ראשונה.

והדברים צריכים עדיין בירור וליבון.

ב. שיטת התשב"ץ

שאלותיך על שיטת התשב"ץ [הסובר שדין "הכל מעלין לארץ ישראל" הוא מכוח המצוות התלויות בה, ודין "הכל מעלין לירושלים" הוא מכוח המצוות היתרות בה, ועל כך הביא את קושיית האחרונים: אילו מצוות יתירות ישנן בירושלים בזמן הזה, שמכוחן יש מקום לכפות על עלייה לירושלים?] הן אכן שאלות קשות, ודבריו צריכים יישוב, ועל כך יש להשיב שתי תשובות:

1. גם כשהתשב"ץ אומר שמצוות הדירה בארץ היא בגלל המצוות התלויות בה, אין הכוונה רק לקיום מצוות מסוימות, כי יתכן שאדם דר בארץ, ולא מקיים בפועל כמעט אף אחת מן המצוות התלויות בארץ. למשל בימינו, תרומות ומעשרות מפרישים המשגיחים; יתר האיסורים, טבל ערלה, וכדו' - הם רק הימנעות מאיסור, אך אין בהן מצווה מעשית; שמיטה רובם מקיימים רק בכך שנמנעים מלאכול ספיחין⁷⁵. אם כן, אילו מצוות מקיים אדם הדר בארץ? על כורחך יש לומר שהמצוות רק משקפות את קדושת המקום. ויש שתי קדושות לארץ ישראל: קדושה סגולית,

75. אמנם לפי הרמב"ן (ספר המצוות, נוספות למצוות עשה, ג) יש מצות עשה לאכול פירות שביעית; אך רבים ה"חוששים" מקיום מצווה זו. מדברי הרמב"ם נראה שחולק על כך (עייין מגילת אסתר לספר המצוות שם) והחזון איש (שביעית יד, י) מדקדק כך גם בפירושם של דברי הרמב"ן. ועיי' שבת הארץ, פ"ו ה"א אות א; פ"ו ה"א אות ב.

שאינה קשורה ואינה מתבטאת במצוות, וקדושת הכיבוש והקידוש, המתבטאת במצוות. ביטוי זה - כיום הוא ברובו מדרבנן. אך הרקע לכך הוא עמוק יותר. בתחילת מסכת גיטין (ב, א) נכתב בחידושי הרמב"ן והריטב"א, שחיבת הארץ מתייחסת גם לגבולות עולי מצרים, בעוד שקדושת הארץ מתייחסת בעיקר לגבולות עולי בבל. והדברים טעונים עוד הסבר, ואכמ"ל.

2. החיוב של בן הזוג לעלות עם בן זוגו הוא חיוב מיוחד. גם אם אדם חייב לדור בארץ, לכפות על בן זוגו לעלות, הדבר אינו פשוט. הראשונים (כתובות קי, ב) מזכירים בעיות של חששות מפני סכנת דרכים וכדו'. גם אם האדם עצמו חייב לעלות למרות כל החששות, לא די בכך כדי לכפות את בן זוגו לעלות. כי בן זוגו יכול לטעון שהוא חושש מפני חששות שונים, ו"לב יודע מרת נפשו". ומכיוון שגדר הישיבה בארץ לא ברור אם הוא מטעם קדושת הארץ או המצוות התלויות בה, יכול צד אחד לטעון שהמצוות התלויות בארץ נוהגות רק מדרבנן, ולדחות בכך את טענת בן זוגו, הסובר שהן נוהגות מן התורה. ועל כן לא ניתן לכופ על כך במקום סכנה.

בברכת התורה
יעקב אריאל

2. מכתב מהרב דוד חי הכהן, רב שכונה בבת ים

בס"ד י"ב ניסן תשס"א
לכבוד ידידי היקר
הרב יעקב זיסברג,
ה' יחייהו ויברכהו, אמן כן יהי רצון

ראשית, ברכותי על העסק בקדושת ירושלים ובהבהרת יתרונה ההלכתי על כל מרחבי הארץ, כאמור בדברי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה, שקדושתה מפני השכינה ואינה בטילה.

א. ירושלים מקודשת מתוך ארץ ישראל

אתיחס לדברי מרן הרצ"ה זצוק"ל.

נראה לענ"ד שדברי הרב מכוונים לנאמר: "ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות", שהוא במ"ם היחס. כלומר, כל ניצוצות הקודש שנתרכזו בעולם כולו נתרכזו בארץ ישראל, והיא כל קדושת העולם כולו. באותה דרך ביאר הרצ"ה גם את ההמשך: "עיירות מוקפות חומה מקודשות ממנה" - גם כאן במ"ם היחס. והכוונה - שתמצית קדושת הארץ נתרכזה בעיירות המוקפות חומה. ומתוך כך נראה כאילו כתוב גם כאן שירושלים מקודשת במ"ם היחס מתוך כל ערי ישראל; וממילא מכל קדושת ארץ ישראל. כלומר, שכל תמצית קודש הקודשים שבארץ נתרכזה בירושלים, והרי היא

מקודשת מכוחה של כל ארץ ישראל. ומה לי מקודשת מארץ ישראל מה לי מקודשת מערי החומה, כבר "תנא דבי ר' שמעאל: זו היא שיבה זו היא ביאה"?

ב. שיטת התשב"ץ

בשיטת התשב"ץ יש לומר, שמעיקרא דדינא מצות יישוב הארץ היא מדאורייתא; אבל היום, כשבטלה קדושת הארץ, אזי גם מצות היישוב - בין מצות הדירה ובין הכפייה - אינה אלא מדרבנן. אמנם מעיקרא דדינא נתקבלה אצלו שיטת הרמב"ן, שמצות היישוב היא מצות עשה דאורייתא, אבל לדעת התשב"ץ, כשבטלה קדושת הארץ, אין המצווה בתוקף עד שיחזרו ישראל לארץ או עד שתיכבש לפניהם בס"ד, ואף על פי שאין חיוב המצווה מדאורייתא בזמן הזה, מעלה גדולה ועצומה יש בה. וייתכן שאם היה סובר התשב"ץ שבזמננו היא מצות עשה, היה פותח בזה ולא היה כותב בתשובותיו (סימן רפח) "הדירה בארץ ישראל מצווה גדולה", שמשמעותה היא מעלה גדולה ולא מצווה במונח המקובל למצוות עשה ולא תעשה.

והנראה לענ"ד כתבתי. אסיים בברכת התורה וזכות ירושלים תגן עליך ועל כל אשר לך.

בהוקרה והערכה

דוד חי כהן

3. תגובת הרב יהודה-הרצל הנקין, מחבר שו"ת בני בני

בתחילת מאמרו "הכל מעלין לישראל ולירושלים" (צהר ט), ציטט הרב יעקב זיסברג את דברי הרמב"ן "מה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בארץ ישראל... וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל וכן האיש - בכאן נצטוונו במצווה זו, כי הכתוב הזה היא מצות עשה", ופירש (שם, סעיף א). שלדעת הרמב"ן "הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין" שבמשנה (כתובות קי, ב) הוא מן התורה.

אולם אין ללמוד מדברי הרמב"ן, אלא שמשום שגדולה מצות יישוב ארץ ישראל מן התורה, ולכן חכמים התקינו תקנות מדרבנן לחזקה. הדמיון הוא, כמו שלמצוות לא תעשה עשו סייגים וגדרות להרחיק את האדם מן העבירה, כך במצוות עשה זו התקינו תקנות לקרב את האדם לקיים את המצווה. חכמים לא יכלו לחייב את כל אדם לעלות לארץ ישראל, וגם אם היו מתקנים כן, תהיה זו גזירה שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה, כמו שהעיר בשו"ת אגרות משה (יו"ד ה"ג סימן קכב) מכל מקום, כשאחד מבני הזוג גמר אומר לעלות לארץ ישראל, חיזקו את ידו בכך שיוכל לאלץ את בן או בת זוגו להתלוות אליו.

אבל אין כוונת הרמב"ן לומר שדין "הכל מעלין" הוא עצמו מן התורה, ואין זה פירוש דברי הרשב"ש ושאר המקורות שציינ במאמר. גם לא יתכן לפרש כן, שהרי

מיד אחר כך במשנה שנו "הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין", ואין העלייה לירושלים מצווה מן התורה. הרב זיסברג אמנם הרגיש בקושי זה, אבל הסיק ממנו ההפך, שזמן המשנה ראה שגם העלייה לירושלים היא מצווה מן התורה (!) והדבר תמוה מאד, היכן נמצא מקור או סמך כלשהו שמצווה מן התורה להשתקע בירושלים דווקא?⁷⁶

לעומת זה, האפשרות השלישית שהביא הרב זיסברג (שם, סעיף ד), שדין 'הכל מעלין לארץ ישראל ולירושלים' הוא תקנת חז"ל כדי להרבות בהן אוכלוסין, יש לה מקור במקרא והובא שם בגמרא בכתובות. בנחמיה (יא, א) מסופר שהחוזרים לארץ ישראל "הפילו גורלות להביא אחד מן העשרה לשבת בירושלים עיר הקודש". פשוט שבמצווה מן התורה אין לחלק בין עשרה אחוזים מן העם לבין השאר. אלא, הרגישו צורך לאומי שיהודים ישבו בירושלים החריבה, ולכן הפילו גורלות לקבוע את מי לחייב לעשות כן. מצאנו שיקול דומה של "מצווה ותועלת לכל ישראל" לגבי "כותבין עליו אוננו אפילו בשבת", בחידושי הרמב"ן למסכת (שבת קל, ב) ובש"ת הריב"ש (סימן קא). הוא הדין, בלא קשר למצווה מן התורה, תקנו חכמים שהכל מעלין לארץ ישראל ולירושלים כי היה צורך לאומי לאכלס אותן.

4. תשובה לרב הנקין

א. במאמרי אכן הבאתי שהיו אחרונים שהבינו שלדעת הרמב"ן דין "הכל מעלין לירושלים" הוא תקנת חכמים (המהריט"ץ), והיו שהסבירו שגם דין "הכל מעלין לארץ ישראל" הוא תקנת חכמים (הגר"ש ישראלי). אך הראיתי שלענ"ד אין זו כוונת הרמב"ן.

ב. המשמעות הפשוטה של ההלכה "הכל מעלין לארץ ישראל... [ו]לירושלים" אינה "שחכמים חיזקו את ידי אחד מבני הזוג הרוצה לעלות לארץ ישראל ולירושלים" אלא שדין זה הוא חלק ממצוות עשה דאורייתא או דין דרבנן.

ג. דברי הגאון ר' משה פיינשטיין (אגרות משה י"ד ח"ג סימן קכב) הם לפי שיטתו, שמצוות ישיבת ארץ ישראל (גם לדעת הרמב"ן) היא מצווה קיומית⁷⁷.

76. ראוי לציין שהגם שדעת הרשב"ש (סימן א-ג) והריב"ש (סימן קא) היא כדעת הרמב"ן והתשב"ץ (בזוהר הרקיע) שמצוות יישוב ארץ ישראל היא מן התורה, הרשב"ש והריב"ש לא הזכירו כיבוש ארץ ישראל, שלא כרמב"ן. לפי הנראה הם סוברים שהכיבוש אינו אלא הכשר מצווה, וכמו העלייה לארץ ישראל שאינה אלא הכשר למצוות יישוב הארץ, ולכן כתב הרשב"ש שהנודר לעלות לארץ ישראל יכול לשאול על נדרו, כדן כל מי שנדר לקיים הכשר מצווה. ולכן הריב"ש והרשב"ש הזכירו ג' שבועות שנשבעו ישראל וכו' שלא יעלו בחומה, מה שאין כן הרמב"ן, שכמדומה לא הזכיר שבועה זו בשום מקום, כי לדעתו הכיבוש עצמו הוא מצווה ואי אפשר להישבע שלא לקיים מצווה מן התורה.

77. ראה בפרק "מצוות ישיבת ארץ ישראל - מצווה חיובית או קיומית".

ד. ההוכחה מנחמיה (יא, א) שהחוזרים לארץ ישראל "הפילו גורלות להביא אחד מן העשרה לשבת בירושלים" אינה מוכרחת; שהרי לארץ ישראל עלו מעטים מבני הגולה (כ- 50,000 בלבד), והם חזרו והתיישבו במקומות שגרו בהם לפני החורבן (יוכל ישראל בעריהם עזרא ב, ע - עיין רש"י בשם סדר עולם שם), ובכל מקום שהתיישבו קיימו מצוות עשה, שהרי הארץ היתה שוממה וחרבה. ישנה מצווה לגור בארץ ישראל ובירושלים, אך המגורים בירושלים תלויים ברצונם של הבעל והאשה, שהרי אם שניהם רוצים לגור דווקא בעיר או בכפר ולא בכרך (מפני ששיבת כרכים קשה), אין כופין אותם לעלות לירושלים; מה גם שההתיישבות בכל חלקי ארץ ישראל, ובמיוחד אז, היתה הכרחית. אלא שנחמיה, לאחר שגמר לבנות את החומה, ראה שהעיר התרחבה והעם שבה הוא מעט, וידע שצרי יהודה ינסו להילחם שוב ביהודים שבירושלים (מחמיה ד, א-ח); ולכן, בכוח הסמכות שניתנה לו ממלך פרס, הכריח על ידי הגורלות שעשרה אחוז מהעולים ישבו בירושלים, ולא הכריח את כולם, שהרי יש צורך וישנה מצוות עשה ליישב גם את שאר המקומות בארץ.

עלייה לא"י ראוי שתיעשה בהסכמה בין בני הזוג

בספר שני לוחות הברית (שליה, מהדורת עוז הדור, ירושלים תשנ"ג, תיד עמ' קלו, תורה שנכתב סוף פרשת ויצא), למד מהפסוק "וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו" (בראשית לא, ד) וזנהגה מוסרית. יעקב קרא לרחל וללאה כדי לשכנעם לעלות עמו לארץ ישראל למרות שהקב"ה צוה אותם לעלות, מפני - ש"אין ראוי לאדם כשירצה דבר מה מאנשי ביתו, שיכריחם על זה על צד האונס והגיצות, אף כי הוא מושל בהם. אבל ישתדל לפתות אותם אל מה שירצהו בתכלית מה שאפשר כדי שיתקדירו לזה מעצמם, כי זה הוא יותר טוב משיעשו זה על צד האונס וההכרח. ראה כמה הרבה יעקב דברים עם רחל ולאה כדי שיתרצו בטוב לב, ואף על פי שהקב"ה צוה לו שישוב לביתו".

האשה מנעה ירידה מא"י והצילה את משפחתה

בשנת תרצ"ג (1933) ביקר בארץ הרב אליעזר פינקל ראש ישיבת מיר שבליטא, והוא פנה לרב מאיר חרש בהצעה: בורשה קיימת ישיבה בשם ישיבת חיים, שבראשה עומד מחותנו הרב גליקזון. בהתייעצות עם מרן ר' חיים עוזר גרודזינסקי, הם מבקשים מהרב מאיר לבוא לורשה ולהיות מנהל רוחני של הישיבה (משגיח). ההצעה קסמה לו מבחינה חינוכית וחברתית, אך אשתו צביה לאה התנגדה בתחרצות, ואמרה: עד שזכינו לעלות לארץ ולעבוד בשלום את פרעות תרפ"ט בחברון, ולהקים בית בארץ ישראל, נקום עכשיו ונעזוב? והסיפה: אני מוכנה ללכת אחריו לכל מקום, ושום קושי לא ירתיע אותי, ובלבד - שיזא זה בארץ ישראל ולא בחו"ל. ר' מאיר קיבל את דעתה של אשתו ודחה את ההצעה (מאוחר יותר התמנה למנהל הרוחני (משגיח) של ישיבת חברון).

צביה לאה החליטה לצאת לחו"ל לבקר את הוריה, משפחת השטר, שגרו בעיירה אישישוק, השוכנת בין הרשה לחילנא, בסמוך לדארין. מטרתה הייתה להעלות את משפחתה לארץ. בכ"ד אלול תרצ"ג, בעודה שוחה בבית הוריה, הגיעה לעיירה ההודקה המרה: מנהיג הדור החפץ חיים, הלך לעולמו. היא נסעה לדארין הסמוכה להשתתף בהלוויה. לאחר ההלוויה נקראה צביה לאה לשיחה אל חדר שבו ישבו הגאונים: ר' חיים עוזר גרודזינסקי, ועמו רבי חזקיהו משקובסקי, רבה של קריניץ, ורבי אליעזר פינקל ראש ישיבת מיר. פנה אליה ר' חיים עוזר ואמר: מציעים לבערך משרה חשובה ואחריות מאוד בורשה, מדוע את מתנגדת? היא הסבירה: אני רואה לעצמי זכות גדולה לבנות בית בארץ ישראל. כאן בגולה, אני מרגישה כאילו הקרקע בוערת מתחת לדגלי. והסיפה: ארץ ישראל זקוקה לישיבות, אנא פתחו ישיבה בארץ, ואני מוכנה ללכת לכל מקום שתבחרו, ובלבד שיזא זה בארץ. הם שתקו ולא הוסיפו לדבר עוד על לכה.

ראוי לציין כי שבע שנים לאחר מכן, בשנת תשי"א, בערב ראש השנה אספו הנאצים את כל אנשי העיירה לבית הכנסת והרגו את כולם. מי שלא עלה לארץ ונשאר שם - טרג. וכידוע, גם רוב יהודי ורשה ניספו בשואה.

כאשר רבי חזקיהו משקובסקי הצליח להינצל מן התופת הנאצית ולהגיע לארץ, הוא פגש לאחר זמן את צביה לאה, ואמר לה: יחזק יהיה אתך?

(שהלמית אחריו, המשגיח ר' מאיר [חורש], ירושלים תשס"א, 204-211)